

UDK 091:003.349(497.6)

DOI: 10.33669/KJ2019-30-01

rad primljen: 24. 10. 2019.

rad prihvaćen: 8. 11. 2019.

IZVORNI NAUČNI RAD

ERMA RAMIĆ-KUNIĆ

Stručna saradnica, dr. sc.
Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu
Hasana Kikića 12, Sarajevo, BiH
erma.ramic.kunic@izj.unsa.ba

MARINKA ŠIMIĆ

Znanstveni savjetnik
Staroslavenski institut
Demetrova 11, Zagreb, Hrvatska
marinka.simic@stin.hr

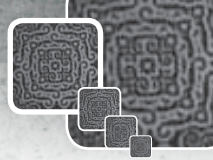
LESIK MATEJEVA EVANĐELJA U HRVATSKOGLAGOLJSKIM MISALIMA I BOSANSKIM ČETVEROEVANĐELJIMA

Sažetak: U dosadašnjim istraživanjima nije dovoljno proučen odnos hrvatskoglagoljskih rukopisa prema rukopisima bosanske skupine na leksičkom planu, a ni tekstološki. U ovom se radu donosi usporedba leksike Evanđelja po Mateju u bosanskim i hrvatskoglagoljskim srednjovjekovnim crkvenim tekstovima. Usporedba je provedena na temelju šesnaest hrvatskoglagoljskih rukopisnih i tiskanih misala (Vat.₄, Nov., Ber., Hrv., Roč., Lab.₁, New., Vat.₈, Vb.₁, Vb.₂, Oxf.₁, Oxf.₂, Koph., Lab.₂, P i Senj.) s jedanaest četveroevanđelja iz bosanske skupine rukopisa (Div., Nik., Dan., Hval., Kop., Vrut., Sof., Pripk., Čajn., Mlet., Dovolj.).

Ključne riječi: bosanska četveroevanđelja, hrvatskoglagoljski misali, Evanđelje po Mateju

Uvod

Zapisi evanđelja na temelju usmene predaje nastali su na aramejskom i grčkom jeziku. Tradicija je nastanak izgubljenog evanđelja na aramejskom pripisala sv. Mateju, a ono je poslužilo kao temelj za sva tri sinoptička evanđelja: Matejevo, Markovo i Lukino. Sva tri sinoptička evanđelja su tijesno povezana, imaju mnogo zajedničke građe lahko usporedive, dok se Ivanovo evanđelje po svojim obilježjima jasno razlikuje. Među sačuvanim kanonskim evanđeljima najstarije je Markovo, i to stoga što se on, budući da nije bio apostol, doslovno držao grčkoga prijevoda izgubljenog aramejskog teksta (Badurina Stipčević 2001: 41). Prvobitni je slavenski prijevod evanđelja bio jedan koji se u različitim tipovima, kraći i dulji evanđelistar, četvero-evanđelje i u kodeksima ovih tipova razlikovao u pojedinim slučajevima. Na temelju istraživanja *Marijinskoga evanđelja* i usporedbe s grčkim i latinskim varijantama Josip Vrana je zaključio da je slavenski prijevod bio doslovan (ad verbum), što implicira da “slobodnih prijevoda (po smislu) tako reći i nema” (Vrana 1984: 116). Prevođeci grčki tekst na starocrkvenoslavenski jezik, Konstantin i Metod su bili u nezavidnu položaju jer u tom jeziku nije bilo dovoljno izraza za grčki jezik, stoga su ih prevodili ne samo onim riječima koje su potpuno pokrivala grčke pojmove nego su se služili i sinonimima. Zbog toga u starocrkvenoslavenskom prijevodu ima manje leksičkih jedinica nego u grčkom: u grčkom originalu evanđelja (osim oko 200 osobnih imena i oko 100 neprevedenih grčkih izraza) ima 2700 leksema, a u starocrkvenoslavenskom 2350 leksema. Brojčani se pokazatelji odnose na *Marijansko evanđelje* koje je Josip Vrana uspoređivao s grčkim originalom. Pri tome se mogu izdvojiti dva postupka: 1. jedna starocrkvenoslavenska leksička jedinica kao prijevod dviju ili više grčkih, primjerice glagolom se *évití se* prevodi pet grčkih glagola sa sličnim značenjem: *izlaziti na svjetlo, učiniti vidljivim, biti viđen, pokazati se, otkriti* (Vrana 1984: 116). Već su u najstarijim starocrkvenoslavenskim pisanim spomenicima potvrđene značajne razlike na fonološkoj, morfološkoj, sintaksičkoj, a posebice na leksičkoj razini. Mnoge leksičke varijante, potvrđene



u tekstovima kao sinonimi, razlikovale su se prema nijansama u značenju, zahvaljujući upotrebi u različitim okolnostima u kojima su prepisivači tražili odgovarajuće izraze. U starocrkvenoslavenskim su rukopisima očuvani leksemi iz različitoga vremena i prostora, od kojih su neki nestali, a drugi su promijenili značenje. Oni su u tim tekstovima za tadašnje redaktore i prepisivače imali tačno određeno značenje koje je danas teško precizno odrediti. Kod određivanja leksikalnoga značenja prednost je ćirilometodskih tekstova u tome da su oni prevedeni s grčkoga, pa ostaje mogućnost da se značenje odredi prema grčkome originalu. U proučavanju leksičke semantike također je važan čimbenik kontekst, odnosno cijela komunikativna situacija (Marti 1994: 27). Primjerice izraz *кѣнигы* u staroslavenskim je tekstovima značio *pismo*, *pismenost*, *spis*, a u Moravskoj je potisnut izrazom *букѣви* (Nedeljković 1970). Izrazi *buky*, *кѣнигы*, *писмѣ*, *рѣсаніе* su mnogoznačni, riječ je o sinonimima u raznim vremenskim razdobljima i raznim područjima (Marti 1994: 32–33). Proučavanje dijalekatskoga porijekla paralelnih sinonimskih izraza u starocrkvenoslavenskim tekstovima najteži je problem na području slavenske leksikologije, i to radi složenoga i šarolikoga sastava očuvanih tekstova u kojima su mnoge redakcije na raznim područjima promiješale leksičku građu iz raznih slojeva. U kanonskim tekstovima pisanima klasičnim starocrkvenoslavenskim jezikom iz 11. (10.) stoljeća osobine drugih idioma nisu jače prodirale. Tek od 12. stoljeća jezične osobine drugih slavenskih idioma počinju intenzivnije prodirati u starocrkvenoslavenske tekstove. U proučavanju leksika i semantike starih slavenskih spomenika očituje se niz tipičnih problema vezanih za historijsku leksičku semantiku, a to vrijedi za sve slavenske jezike koji su bili vezani za ćirilometodsku djelatnost. Proučavanje tih tekstova povezano je s nizom poteškoća jer ćirilometodsku tradiciju karakterizira nejedinstvenost na više razina: 1. kao prvo spomenici su proistekli iz različitih područja i pokazuju jezične osobine svoga kraja, 2. jezična građa nije jedinstvena ni u vremenskom smislu, 3. nejedinstvenost ćirilometodskih tekstova na unutarnjoj razini, tj. taj jezik nije imao jedinstvenu normu (Marti 1994: 26).

Prema Josipu Tandariću (1978) koji je tekstološki istražio mnoge vrijedne hrvatskoglagoljske liturgijske tekstove, osnovne značajke hrvatskoglagoljskoga prijevoda evanđelja su: slaganje s najstarijim sačuvanim staroslavenskim tekstovima, primjerice Assemanijevim evanđelistarom, ovisnost o latinskom prijevodu Biblije, o Vulgati, kao i velik broj slobodno prevedenih mjesta. Pod slobodno prevedenim mjestima autor podrazumijeva “one slobodne prijevode u hrvatskoglagoljskom tekstu za koje ne nalazimo srodnog postupka ni u grčkom ili latinskom izvorniku, ni u staroslavenskom prijevodu Evanđelistara. A budući da je takav slobodan prijevod sačuvan u svima ili u većini hrvatskoglagoljskih spomenika, smatramo da je takav slobodan prijevod nastao već u prvotnoj redakciji hrvatskoglagoljskog teksta” (Tandarić 1978: 18). U tom kontekstu treba napomenuti da su tekstovi evanđelja uz psalme najstariji i najpoznatiji crkveni tekstovi koji su se najviše prepisivali, a mnogi su ih znali i napamet. Za hrvatskoglagoljske je tekstove, također, potvrđeno da čuvaju vrlo staru ćirilometodsku tradiciju koju su crpili sa sjevera, još iz velikomoravskoga razdolja, ali također i s jugoistoka, posebice iz makedonskih izvora (Petrović 1988: 21). Odnosno, hrvatskoglagoljski tekstovi pokazuju čuvanje starih veza s velikomoravskom pismenošću, ali istovremeno supostojanje i dugo čuvanje veza s makedonskim glagoljskim središtem (Šimić 2010: 251).

Jednako kao i hrvatskoglagoljski tekstovi, rukopisi bosanske srednjovjekovne pismenosti pokazuju bliske veze s najstarijom staroslavenskom pismenošću, a najvećim je dijelom ta veza išla preko vrlo konzervativne makedonske Ohridske književne škole (Kuna 2008: 64–65). Bosanski rukopisi, kao i hrvatskoglagoljski, dobro čuvaju tradiciju iz velikomoravskog perioda, što ih opet povezuje s Ohridskom školom jer su moravizmi samo djelimično sačuvani u kasnijim prijepisima, uglavnom onima koji su nastajali djelovanjem Ohridske književne škole koja se u svojoj osnovi oslanjala na načela Moravke škole (Ribarova 2005: 17–39). Jedna je od osnovnih odlika bosanskih srednjovjekovnih rukopisa sačuvana konzervativnost u pogledu leksičkih izbora, što se posebno vidi u velikom broju zabilježenih



grecizama koji su prevedeni i u nekim najstarijim sačuvanim rukopisima. Slično je i u nekim hrvatskoglagoljskim tekstovima, primjerice psaltiru, gdje su očuvani pojedini grecizmi koji su u kanonskim slavenskim tekstovima zamijenjeni slavenskom inačicom.¹ Za razliku od bosanske redakcije stsl., koja je ostala bez dodira s inovacionim središtima, hrvatska i srpska redakcija staroslavenskog jezika bile su podvrgnute revizijama teksta: hrvatskoglagoljska se prilagođavala rimskom, latinskom misalu i obredu, a srpska je u nekoliko navrata bila podvrgnuta značajnim revizijama crkvenih tekstova (Kuna 1978: 77). Leksik hrvatskog tipa staroslavenskog jezika nastao je čuvanjem naslijeđenih, staroslavenskih varijanti i dodavanjem hrvatskih (usp. Šimić 2000: 93) pa “stvaranje tog leksika otkriva nam ponajprije činjenicu da su se staroslavenski tekstovi već od samih početaka prilagođavali latinskim liturgijskim knjigama, budući da tragove takva prilagođavanja nalazimo u najstarijim sačuvanim kodeksima; zapažamo da promjene nisu nastajale zbog samovolje prepisivača nego ugleda latinskog liturgijskog teksta koji je smatran mjerodavnim uzorom” (Tandarić 1983: 165–166). Ovo je usklađivanje počelo već od 12. stoljeća, tj. redakcija prema Vulgati je bila povezana s jezičnom redakcijom (Reinhart 1990: 39–40; Badurina Stipčević 2001: 46–47). Obje redakcije, bosanska i hrvatskoglagoljska, pokazuju bliske veze s makedonskom redakcijom staroslavenskog jezika.² Naime, “uporaba makedonskih matica za neke hrvatskoglagoljske rukopise upućuje na kontakte s makedonskim središtem što se očituje na različitim razinama” (Crvenkovska 2016: 130). Da je Ohridska književna škola bila poveznica u međuredakcijskom kontaktu hrvatskoglagoljske i bosanske srednjovjekovne pismenosti potvrđuju i istraživanja *Brevijara Vida Omišljanina*. Naime, “u Brevijaru Vida Omišljanina jasno je vidljiv i utjecaj bosansko-humskih kodeksa. Točnije, to je makedonska tradicija tzv. ohridske škole koja je prodirala na zapad preko humskoga i bosanskoga područja. Vjerovatno je jedan od Vidovih predložaka bio neki

¹ O tome vidjeti više u: Šimić 2008: 533.

² O najstarijim kontaktima između makedonske i hrvatskoglagoljske pismenosti vidjeti u: Ribarova 2009: 123–133.

stariji bosansko-humski kodeks prepisan iz makedonske matice” (Mihaljević 1997: 129). Moguće kontakte hrvatske liturgijske i općenito pismene djelatnosti sa staroslavenskom pismenosti u Bugarskoj i Makedoniji preko Bosne istakao je i J. Tandarić (1980). Na vezu s jugoistokom prema J. Tandariću upućuje i to što se i bosanski evanđeoski tekstovi i tekstovi hrvatskoglagoljskih misala dobro slažu npr. s tekstom *Assemanijeva evanđelistara* (Tandarić 1980: 58). Dosadašnja su istraživanja bosanskih rukopisa potvrdila da su bosanska srednjovjekovna evanđelja prepisana s predloška bliskog *Asemanijevom evanđelistaru* (Horálek 1954, Grickat 1961–62, Ramić-Kunić 2017), koji je pisan u Makedoniji u 11. stoljeću (Damjanović 2012: 83). Bliskost s Asemanijevim evanđelistarom pokazuju i hrvatskoglagoljski rukopisi. Naime, ovdje su zabilježeni primjeri koji su zajednički bosanskim, hrvatskoglagoljskim, ali i prijevodima drugih slavenskih redakcija s Ass., a suprotno stanju u kanonskim tetrama.

Mk. 7:32 *něma* Čajn., Sof., Pripk., Div., Kop., Nik., Mlet., Hval., Ass., *nima* Hrv., *něma* Vat.₄, Nov., Roč., Mstisl., Vuk., Crk., Hil., Rh., Mp., Bd. | *guněva* Vrut., Mar., Zogr., Savv., *gjuņniva* Mir.;

Mt. 13:30 *žetelemь* Čajn., Vrut., Nik., Hval., Kop., Mlet., Ass., Vat.₄, Hrv., Nov., Ban., Karp., Curz., Jur., Mir., Vuk.², Bd., Frol. | *dělatelemь* Pripk., Mar., Zogr., *dělat(e)lemь* Roč.;

Mk. 6:27 *spekulatora* Čajn., Div., Kop., Nik. (≅ Dan.), Hval., Mlet., Sof., Pripk., Ass., Hrv., Vat.₄, Roč., Nov., Trn., Rh., Mp., Bd. | *voinь* Vrut., Zogr., Mar., Mir., Crk., Dobrš., Ban., Curz., Mstisl.;

Lk. 1:42 *črěvě* Čajn., Nik. (≅ Dan.), Hval., Vrut., Kop., Pripk., Mlet., Div. *def.*, Ass., Zogr., Savv., Dobrš., Ban., Trn., Crk., Rh., Mp., Bd., Vat.₄, Nov., Roč., *črevi* Hrv. | *q̄trobě* Mar., Mir., Vuk., Curz.;

Iv. 5:4 *vrěmena* Vrut., Hval., Kop., Nik. (≅ Dan.), *vrěmę* Ass., *vr(ě)me* Hrv., Vat.₄, Roč., Nov., Trn., Vuk., Crk. | *lěta* Mir., Rh., Mp., Bd., Mar., Zogr., Curz., Ban., Dobrš., Karp., Savv. *def.*;



Lk. 15:26 *otrokъ* Div., Kop., Nik., Čajn., Pripk., Vrut., Hval., Mlet., Ass., Vat.₄, Roč., Dobrm., Karp. | *rabъ* Mar., Zogr., Savv., Hrv., Nov., Trn., Dobrš., Ban., Curz., Vuk., Mir. (≅ Crk., Hil., Rh., Mp., Bd.)

Kada su u pitanju leksički slojevi, L'vov (1966) analizirajući leksički sastav staroslavenskog jezika izdvaja tri leksička sloja: južnomakedonizmi, moravizmi i istočnobugarizmi. Vangelija Despodova (1977: 28–86), na tragu te podjele, govori o sljedećim leksičkim slojevima u makedonskim tekstovima, a s posebnim osvrtom na leksiku u *Dobromirovom evanđelju*: 1. prvobitni južnoslavenski sloj (leksički arhaizmi), 2. posuđenice i grecizmi, 3. moravizmi i 4. drugi južnoslavenski sloj (istočnobugarizmi i makedonizmi). Na tragu Despodove, M. Šimić (2010: 255), istražujući ohridski leksički sloj u hrvatskoglagoljskim tekstovima, zaključuje da se potvrđeni ohridizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima, tj. fragmentima iz 12. i 13. stoljeća, također mogu sagledati kroz dva sloja: 1. prvobitni južnoslavenski sloj, kojem pripadaju arhaizmi i moravizmi, 2. drugi južnoslavenski sloj, kojem pripadaju lekseme mlađeg južnoslavenskog sloja.

U rukopisima bosanske tradicije identificirane su, jednako kao i u rukopisima drugih redakcija, lekseme koje pripadaju prvobitnom južnoslavenskom sloju, ali i drugom, mlađem južnoslavenskom sloju. Također, u pojedinim su rukopisima bosanske skupine potvrđene lekseme karakteristične za predstavnike preslavskog teksta pa se i leksika bosanskih crkvenih rukopisa može sagledati kroz nekoliko slojeva:

1. leksika slavenskog porijekla: a) lekseme prvobitnog južnoslavenskog sloja (leksički arhaizmi svojstveni prvobitnom ćirilometodskom prijevodu i moravizmi) b) leksika drugog, mlađeg južnoslavenskog sloja c) preslavizmi;
2. neslavenska leksika: a) grecizmi b) latinizmi c) protobugarizmi d) germanizmi (v. Ramić-Kunić 2017b: 53–54).

Leksik Matejeva evanđelja u hrvatskologoljskim i bosanskim rukopisima

Grecizmi. Bosanska je skupina rukopisa poznata kao vrlo konzervativna, što se posebno vidi u čuvanju grecizama, pa se s pravom može reći da su neprevedeni grecizmi i hebrajzmi jedna od njenih osnovnih odlika (Nakaš 2018: 92). Kada su u pitanju grecizmi u hrvatskologoljskim misalima, starija, tj. sjeverna skupina hrvatskologoljskih misala bolje čuva grecizme nego južna (Šimić 2000: 95). Sjevernu skupinu predstavlja najstariji hrvatskologoljski misal Vat₄, a na njega se oslanjaju istarsko-kvarnerski misali: Roč., Lab₁, Lab₂, Koph., Vb₂. Južnu skupinu čine misali koji su se u biblijskim tekstovima oslanjali na Vulgatu: Nov., Ber., Vat₈, Vb₁, P i Senj. (Pantelić 1967: 71). Usporedba bosanskih i hrvatskologoljskih tekstova pokazala je da i jedni i drugi dobro čuvaju grecizme svojstvene prvobitnom ćirilometodskom prijevodu.

arhierei (grč. ἀρχιερεύς) – *starěišnna žbъbčьskъ*

U dijelu Matejeva evanđelja u hrvatskologoljskim Hrv., Vat₄, Roč., Nov. nije zabilježen preslavski oblik. Među bosanskim rukopisima jedini su izuzeci *Dovoljsko* i *Čajničko evanđelje*.³

Mt. 8:4 *erěomъ* Hrv. (≅ Vat₄, Roč., Nov.), *arhiereovi* Nik., Pripk., Div. *def.*, *arъherěově* Čajn., *erěju* Vrut., *erěovi* Mlet., *ieriuvi* Kor., *arhыerыom* Hval.;

Mt. 20:8 *arhierěomъ* Hrv. (≅ Vat₄, Roč., Nov.), jednako kao i Nik., Hval. i drugi bosanski. Jedini je izuzetak *Dovoljsko evanđelje* koje ima preslavizam;

Mt. 21:15 *arhierěi* Hrv. i drugi, kao i u svim bosanskim: Nik., Hval., Hval., Kor., Div., Čajn., Pripk., Vrut., Mlet.;

Mt. 26:3 *arhierěov* Hrv., Roč., *arhierěē* Vat₄ Nov. kao i bosanski;

³ *Dovoljsko bosansko četveroevanđelje* u dijelu Matejeva evanđelja ima podmladenu leksiku redakcijskog tipa T2 (usp. Ramić-Kunić 2017a). Osim u Matejevom evanđelju, *Čajničko* i u Markovom evanđelju bilježi preslavski oblik u stihu Mk. 14:63.



Mt. 27:41 *arhierei* Nik., Div., Hval., Kop., Sof., Pripk., Mlet., *arhierēi* Hrv., Vat.₄, Nov., Roč., Mar., Zogr., Ass., Savv. – *starēšini žarčьbskie* Čajn.

hlamida – odižda

U hrvatskoglagoljskim se rukopisima čuva grecizam kao i u bosanskim. Jedini je izuzetak *Kopitarovo evanđelje* koje ima slavensku varijantu.

Mt. 27:28 *hlamidoju* Hrv., Vat.₄, Roč., Nov., *hlamidju* Čajn., Div., Nik., Hval., *hlaminьdu* Mlet., *hlamiduju* Pripk., Vrut. *def.*, *hlamidojо* Mar., Zogr., Ass., Savv. – *odiždu* Kop.

olēi – maslo

Mt. 25:3, 4, 8 *olēē* Hrv., (Mt. 25:4 *olēi*) Vat.₄, Nov., Roč. kao i evanđelja iz bosanske skupine: Nik., Div., Hval., Kop., Mlet., Čajn., Pripk., Vrut. te evanđelja staroslavenskog kanona.

paraskevьdii (παρασκευή) – *pętkь*

Mt. 27:62 *paraskiv'jii* Hrv., Vat.₄, Roč., *paraskivijii* Nov., *paraskevgii* (*paraskevьdii*) Nik., Div., Hval., *paravьgii* Kop., Pripk., Mlet., Vrut. *def.* – *petcě* Čajn.

alavastrь – stьklěnica

Mt. 26:7 *alvestru* Hrv., Nov., Roč., Vat.₄ kao i bosanska te kanonska; bosanska evanđelja ne poznaju oblik *stьklěnica*.

vlaspimija – oholostь

Mt. 26:65 *vlaspimiju* Vat.₄ i drugi (*blaspimiju* = Nov., P. i Vat.₈), *oholostь* Hrv.

U bosanskim se čuva grecizam *vlasimiju* Čajn., Pripk., Vrut., Sof., Nik., Kop., Hval., Mlet., *vlasvimiju* Div. kao u Vat.₄ te evanđeljima staroslavenskog kanona.

elionskuju – maslinskuju

Mt. 26:30 *elion'skuju* Vat.₄, Koph., Hrv. (= *elion'sku*) Lab.₂; *maslinskuju* ostali, npr.: Roč., Nov., Lab.₁

U bosanskim se rukopisima dosljedno upotrebljava grecizam *elionьsku* Nik., Div., Vrut., Sof., Mlet., Hval., Kop., *elionь* Pripk., *elio'ньsku* Čajn. Leksema *maslinskuju* karakteristika je hrvatskoglagoljskih tekstova.

spirq – *narodь* – *voinь* – *družba*

Mt. 27:27 *spiru* Vat.₄, Oxf.₁, Koph., Lab.₂, Vb.₂, Hrv. *om*; *družbu* Roč., Nov., P, Vat.₈ i drugi; u evanđeljima drugih redakcija potvrđeni su i sljedeći oblici: *naroda* u ruskom Galickom evanđelju, *voinь* u A, B.

Bosanski poznaju samo arhaizam. Tako je *spiru* u Čajn., Pripk., Sof., Vrut. *def.*, Nik., Div., Mlet., Hval., Kop., *spêru* Dan., jednako kao i u evanđeljima stsl. kanona.

upokriti (ὕποκριται) – *liceměri*

Mt. 6:16 *upokriti* Hrv., Vat.₄, Nov., Roč., Nik., Vrut., *upokrěti* Div., Čajn. *def.*, *vpokriti* Mar., Zogr., Ass., *liceměri* Savv., *liceměrii* Karp., *licemiri* Kop.

Prema tekstološkim istraživanjima Vesne Badurine Stipčević, u hrvatskoglagoljskim je tekstovima Muke Kristove, kao i u ostalim dijelovima evanđelja, dobro sačuvan staroslavenski prijevod (Badurina Stipčević 2001: 45). Usporedba na tekstu Matejeva evanđelja s bosanskim tekstovima pokazuje da se na temelju izbora grecizama može zaključiti da su bosanski tekstovi zadržali još konzervativnije stanje u odnosu na one hrvatskoglagoljske. U izboru slavenskih ekvivalenata hrvatskoglagoljski misali u tekstu Matejeva evanđelja imaju jednake izbore s onim bosanskim rukopisima za koje su recentna istraživanja pokazala prisustvo inovacija na leksičkom nivou, poput *Kopitarova evanđelja* (Kardaš 2018).⁴

afedronь – *prohodbь*

Mt. 15:17 *prohodomь* Hrv., Nov., Vat.₄, Kop., *prohoditь* Roč., za razliku od drugih bosanskih koji čuvaju grecizam *afendronomь*; grecizam čuvaju i makedonska evanđelja poput Krat. te Karp.

⁴ Doktorska disertacija u rukopisu dostupna na: http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/10787/1/Kardas_Mehmed.pdf



ravvi – učitelj

Hrvatskoglagojski tekstovi, jednako kao i bosanski, poznaju obje varijante. Međutim, grecizam je češći u bosanskim nego u hrvatskoglagojskim tekstovima.

Mt. 23:7 *ravi* Nov., Sof., Nik., Hval., Div., Grig.-Giljf., *ravvi* Vrut., *ravvi* Pripk., *ravni* Čajn. – *učiteli* Hrv., Vat.₄, Roč., *učitele* Kop., *učitelu učitelu* Mlet.;

Mt. 23:8 *učiteli* Hrv., Nov., Vat.₄, om. Roč., *učitelie* Mlet., *učitele* Kop. – *ravi* Nik., Hval., *ravvi* Div., Vrut., *ravni* Čajn.;

Mt. 26:25 *rav'vi* Hrv., Vat.₄, Nov., kao i bosanska Nik., Hval., Čajn., Div., Kop., Grig.-Giljf., Mlet. te kanonska Mar., Zogr., dok Ass. ima slavenizam. U Roč. je zabilježena leksema *g(ospod)i*;

Mt. 26:49 *rav'vi* Vat.₄, Vat.₈, Ber., Hrv., Oxf.₁, Koph., Nik., Div., Čajn., Vrut., Hval., Kop., Mlet., Dan., *rabi* Sof. – *učitelju* Roč., Lab.₁, Vb.₂ – *moistre* New.

Iako među hrvatskoglagojskim rukopisima Vat.₄ najbolje održava konzervativno stanje, zabilježeni su i primjeri u kojima i on ima slavenizam, dok je većina bosanskih tekstova zadržala stanje kakvo je u kanonskim evanđeljima. To se vidi iz sljedećih primjera:

Mt. 27:51 *opona* Vat.₄, *katapetъzma* Nik., *katapetazma* Div., Vrut., *katapezma* Sof., Pripk., *katapetazma* Mar., Zogr.

Slavensku riječ *opona*⁵ kao u Vat.₄ imaju Čajn., Kop., Mlet, kao i *Divoševo evanđelje* (Grickat 1961–1962: 279).

krinъ – cvěťсъ, cvěťъ

Mt. 6:28 *krinъ* Nik., Div., Vrut., Kop., Mlet., *krini* Hval., *krinъ* Mar., Ass. – *cvětacъ* Hrv., Nov., Roč., *cvět'c'* Vat.₄, *cvěťъ* Zogr.; bosanska evanđelja ne poznaju varijantu *cvěťсъ, cvěťъ*.

⁵ Grecizam *katapetazma* je najvjerojatnije u Bugarskoj zamijenjen slavenskom varijantom *opona*, kao što je u *Savinoj knjizi* (Nedeljković 1970: 50).

kustodiejo – stražju

I na ova dva biblijska mjesta iz Muke po Mateju svi bosanski rukopisi također imaju grecizam *kustodiju* kao u Mar., Zogr., dok Vat.₄ i drugi hrvatskoglagoljski misali imaju *stražju* (Mt. 27:65 i 66) i *sa stražami* Vat.₄; *sa kustodiejo* Mar., Zogr. (Mt. 27:66).

Mt. 27:65, 66 *kustodijeju* Čajn., *kustodiju* Nik., Div., Hval., Kop., *kustodēju* Mlet., *kustondieju* Pripk., *kustodiejo* Mar., Zogr. – *stražju* Vat.₄ (*sa stražami*).

trivli (grč. τρυβλίω) – *solilo – zdělu*

Hrvatskoglagoljski misali mijenjaju grecizam *trivli*, dok je on prisutan u bosanskim Nik., Div., Dan., Pripk., Vrut., Dovolj., Hval.

Mt. 26:23 *v solilo* Vat.₄, Roč., Hrv., Koph., Lab.₂ (= *v' soli*), Vb.₁, Vb.₂; – *v zdělu* Nov., Vat.₅, Vat.₈, Ber., New., Oxf.₂, Senj., P.

Bosanski rukopisi ne poznaju varijantu *v zdělu*.⁶ U njima su zabilježene varijante *vb solilo* u Čajn., Kop., Sof., Mlet. kao u Vat.₄, Koph., Hrv., Roč., Lab.₂, dok drugi bosanski, poput Nik., Div., Hval. imaju *vb trivli*.⁷

bdrb (grč. σὰρξ) – *gotov – pripravanb – prědbmyslivb*

Mt. 26:41 *bbd'r'* Vat.₄, Nov., Vat.₈, Ber. i drugi; *gotov* Roč., Hrv., Lab.₁, Vb.₂; *priprav(a)nb* Senj.

U bosanskim tekstovima nalazimo *badarb* Čajn., Vrut., *bdrb* Sof., Nik., Dan., Div., Mlet., Hval., *bdarb* Pripk. Drugi oblici nisu zabilježeni. Oblik *prědbmyslivb* nije potvrđen ni u bosanskim ni u hrvatskoglagoljskim rukopisima. Potvrde za ovaj oblik imaju evanđelja drugih slavenskih redakcija: Ar. i Gf.

⁶ Oblik *v zdělu* nije zabilježen ni u rukopisima koji su ušli u sastav kritičkog izdanja Evanđelja po Mateju (usp. Alekseev 2005: 143).

⁷ Zanimljivo je navesti da neki hrvatskoglagoljski misali na sinoptičkom mjestu iz Evanđelja po Marku (Mk 14: 20–21) imaju dalmatskoromanski ostatak *šmur: v' šmurb* Nov., Hrv. Ovaj arhaičan leksički ostatak očuvan je do danas u hrvatskim čakavskim govorima.



Moravizmi. U leksiku ćirilometodskih tekstova očuvan je značajan broj moravizama, što vrijedi i za hrvatskoglagoljske tekstove (Šimić 2004: 584). Naime, “u slavističkoj je literaturi danas već uglavnom definiran krug činjenica koje upućuju na tragove književnosti velikomoravskog razdoblja u hrvatskoglagoljskoj knjizi i istodobno svjedoče o njejoj prvotnoj liturgičkoknjiževnoj orijentaciji (moravizmi-panonizmi i grecizmi koji se ocjenjuju kao odjek prvotnog, ćirilometodskog, prijevoda liturgije Sv. Petra sačuvanog u kanonu mise najstarijeg hrvatskoglagoljskog misala – *Vatikanskog illyrico 4*” (Hercigonja 1975: 57–72). Rukopisi nastali u okviru Crkve bosanske također dobro čuvaju tradiciju iz velikomoravskog perioda, o čemu svjedoči prisustvo leksema koje su u dosadašnjim istraživanjima prepoznate kao moravizmi, odnosno zapadnoslavenski dijalektizmi. Zapravo, bosanski rukopisi dobro čuvaju tradiciju iz velikomoravskog perioda, što ih opet povezuje s Ohridskom školom, jer su moravizmi samo djelimično sačuvani u kasnijim prijepisima, uglavnom onima koji su nastajali djelovanjem Ohridske književne škole koja se u svojoj osnovi oslanjala na načela Moravke škole (Ribarova 2005: 17–39).⁸

Fond leksike moravsko-panonskog porijekla u bosanskim tekstovima i hrvatskoglagoljskim misalima predstavljen je u nastavku ovog teksta.

godina – časъ

U bosanskim se i hrvatskoglagoljskim tekstovima (v. RCJHJ II: 176–177), jednako kao i kanonskim, susreću obje varijante.

Mt. 26:45 *godina* Hrv., Vat.₄, Roč., Nov., Čajn., Div., Nik., Hval., Pripk., Vrut., Sof., Mar., Zogr., Ass., Savv., dok *Kopitarovo evanđelje* ima leksemu *časъ*. Po tome se *Kopitarovo evanđelje* slaže s *Brevijarom Vida Omišljanina* koji jedini od hrvatskoglagoljskih rukopisa na istom biblijskom mjestu ima sinonim *časъ*, što još jednom svjedoči o njegovu bosanskom sloju.

⁸ Neke riječi koje su identificirane kao moravizmi, a koje su porijeklom iz latinskog jezika ili su kalkovi prema latinskom, primjerice *komkanie*, *мъша*, *vsemogi* i sl., mogle su u hrvatske tekstove ući posredstvom latinskog jezika (Šimić 2004: 583).

*natruti – napitati*⁹

Mt. 25:37 *napitěhom*’ Hrv., Vat.₄, Roč., *napitahom*’ Nov., *napitahomъ* Čajn., Mlet., Kop., Dovolj., Pripk., *napitěehomъ* Savv. – *natruhomъ* Nik., Dan., Vrut., Sof., Mar., Zogr., Ass.

*napastь – iskušeniye*¹⁰

Mt. 26:41 *napastь* Hrv., Vat.₄, Roč., Nov., Čajn., Nik., Hval., Div., Kop., Vrut., Pripk. kao i evanđelja staroslavenskog kanona.

Staroslavenizmi

Osim neprevedenih grecizama i leksike moravsko-panonskog porijekla, hrvatskoglagojski misali, kao i bosanski rukopisi u Matejevom evanđelju, dobro čuvaju stanje svojstveno prvoj redakciji slavenskog prijevoda evanđelja, a što ih vezuje za ranu fazu prijevoda slavenske verzije evanđelja. Tome svjedoče dolje navedeni primjeri u kojima ovi rukopisi čuvaju starinu svojstvenu rukopisima T1, a odvajaju se od rukopisa koji su prošli utjecaje T2.

Mt. 13:48 *zlie* Čajn., Div., Kop., Nik., Hval., Pripk., Vrut., Mlet., *zalie* Hrv., Roč., *zblie* Vat.₄, Nov., *zbylyę* Mar., Zogr., Ass., Savv., dok rukopisi druge redakcije imaju *gnlyja* Mstisl., *gnilyę* Jur., Dobril.;

Mt. 9:24 *rugahu* Čajn., Pripk., Vrut., Nik., Kop., Hval., Mlet., Div. *def.*, Hrv., Vat.₄, Roč., Nov., *rogaho* Mar, *rogahq* Ass., Zogr., Savv., dok rukopisi predstavnici T2 imaju *smijahq* Jur., Dobril., Trn., *smyjaahu* Mstisl.;

⁹ Jagić smatra da je leksema *natruti* u crkvene knjige unesena u Moravskoj ili Panoniji, a u prvobitnom ćirililometodskom prijevodu bila je leksema *napitěti*. S druge strane, L’vov (1966: 189) drži da “едва ли соответствует действительности мнение Янгича, что натрути введено в памятники старославянской письменности в Моравии или Паннонии. Это слово в эпоху первых переводов могло быть общеславянским, употреблявшимся специально по отношению к людям”.

¹⁰ Leksema *napastь* prema mišljenju L’vova (1966: 293) unesena je u Moravskoj. Osim toga, leksema *napastь* češće se upotrebljava u tetrama, dok je leksema *iskušeniye* karakterističnija za aprakosni tip teksta (usp. L’vov 1966: 290).



Mt. 13:47 *roda* Čajn., Vrut., Pripk., Hval., Mlet., Div., Nik. (≅ Dan.), Kop., Hrv., Vat.₄, Roč., Nov., Mar., Ass., Zogr., Savv., dok je *plemene* u bosanskom Dovolj., Jur., Dobril.;

Mt. 18:10 *nerodēte* Nik., Div. *def.*, Vrut., Čajn., Sof., Vat.₄, *nerodite* Hrv., Roč., Nov., *ne radite* Zogr., Ass., Savv., dok rukopisi druge redakcije imaju *ne prēobidite* Mstisl., Dobril., Jur.; tako je i u bosanskom *Kopitarovom evanđelju*.

Uspredba bosanskih kodeksa u dijelu Evanđelja po Mateju s hrvatskoglagoljskim misalima Vat.₄, Hrv., Roč., Nov. pokazala je da se u izboru leksičkih varijanti bosanska evanđelja najbolje slažu s Vat.₄, dok prema drugim misalima pokazuju brojne leksičke razlike. Tome je ponekad izuzetak *Ročki misal*, koji češće nego Nov., Hrv. zadržava arhaičnije stanje te se približava Vat.₄, kao i kanonskim te bosanskim tekstovima. Dakle, najviše je razlika zabilježeno prema *Hrvojevom misalu* i *Misalu kneza Novaka*. Podudarnost bosanskih rukopisa s Vat.₄, najstarijim hrvatskoglagoljskim misalom koji među hrvatskoglagoljskim tekstovima misala najbolje odražava stsl. leksički fond (Šimić 2000: 93), potvrđuje činjnicu da su bosanski rukopisi imali arhaičan predložak. Zapravo, primjeri koji se navode u nastavku teksta zajednički su bosanskim tekstovima, Vat.₄, ali i evanđeljima stsl. kanona te brojnim drugim rukopisima svih slavenskih redakcija. O udaljavanju bosanskih rukopisa u dijelu Evanđelja po Mateju od Hrv., Nov., a često i Roč., svjedoče sljedeći primjeri:

Mt. 13:25 *vrag*' Vat.₄, *vragъ* Nik., Div., Hval., Vrut., Čajn., Kop., Mlet., *vragъ* Mar., Zogr., Ass. – *nepriētelъ* Hrv., Roč., Nov.;

Mt. 13:27 *g(ospo)dinu* Vat.₄, Roč., Nik., Div., Hval., Vrut., Čajn., Kop., Mlet., Mar., Zogr. – *o(tъ)cu čeladi* Hrv., Nov.;

Mt. 13:26 *prozebe* Vat.₄, Roč., Nik., Div., Hval., Vrut., Čajn., Kop., Mlet., *prozēbe* Mar., Zogr. – *vzraste* Hrv., Nov. – *proraste* Vuk.;

Mt. 15:4 *g(lago)le* Vat.₄, Nik., Hval., Div. *def.*, Vrut., Kop., Mlet., Čajn., *g(lago)lę* kao i Mar., Zogr. – *reki* Hrv., *r(e)če* Roč., *om.* Nov.;

Mt. 17:7 *prikosnu se* Vat.₄, Nik., Hval., Div. *def.*, Čajn., Vrut., Kop., Mlet., *prikosnoŝ se* Mar., Ass., Zogr. *def.* – *kosnu* Nov., Roč. – *tak'nu se* Hrv.;

Mt. 20:3 *na tr'žišći* Vat.₄, Roč., *trbžišti* Nik., Div., Kop., Mlet., *trbžyšty* Hval., Vrut. *def.*, Čajn. – *vaně* Hrv., *vani* Nov.;

Mt. 20:19 *ěžikom'* Vat.₄, *ezykomy* Nik., Hval., *ezikomъ* Div., Vrut. *def.*, Čajn., Sof., Kop., Mlet. kao i Mar., Zogr. – *narodomy* Hrv., Roč., Nov.; tako je i u stihu Mt. 25:32;

Mt. 20:21 *oba* Vat.₄, Nik., Hval., Div., Vrut. *def.*, Čajn., Sof., Kop., Mlet., Karp., Ban., Mar. i Zogr. *om.* – *d'va* Hrv., Roč., Nov.;

Mt. 21:1 *elion'scěi* Vat.₄, *elonscě* Nik., *elionъsci* Hval., Čajn., Kop., Mlet., *elionъscě* Sof., *elionъscěi* Div., Vrut. *def.* – *maslin'skoi* Hrv., Nov., Roč.;

Mt. 21:4 *sbudet se* Vat.₄, *sъbudety se* Nik., Hval., Div., Mlet., Kop., Vrut. *def.*, Sof., *zbudet se* Roč., *zbudety se* Čajn. – *isplnit'se* Hrv., Nov., *isplnity se* Čud., Pg.;

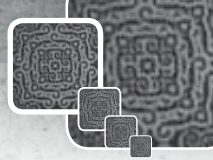
Mt. 21:6 *povelě (poveli)* Vat.₄, Roč., Mar., Zogr., Nik., Div., Vrut. *def.*, Čajn., Sof., Kop., Mlet., Hval. – *r(e)če* Hrv., Nov., Ban. – *zapověda* Mir.;

Mt. 24:18 *vъspety* Vat.₄, Nik., Hval., Div., Vrut., Čajn., Kop., Mlet., Sof. *om.*, Grig.-Giljf., *vaspety* Roč., *vъspety* Mar., Zogr., Ass. – *v domъ* Hrv., Nov.;

Mt. 25:31 *slavě* Vat.₄, Nik., Div., Vrut., Čajn., Sof., Kop., Mlet., *slavy* Hval., Mar., Zogr., Ass. – *veličastvě* Hrv., Roč., *velič'stvě* Nov.; tako je i u stihu Mt. 25:30;

Mt. 26:39 *preš'd'* Vat.₄, *prešady* Roč., *prešъdy* Mar., Zogr., Nik., Div., Kop., Mlet., Hval., Vrut., Čajn. – *otstupaly* Hrv., Nov.;

Mt. 26:65 *rastrza* Vat.₄ i drugi hrvatskoglagoljski misali, *razdri* Nov., P i Senj.; u bosanskim jednako kao u Vat.₄. Drugi oblik nije zabilježen;



Mt. 27:8 *selo* Vat.₄, Roč., Lab.₁, Oxf.₂, Nik., Hval., Div., Vrut. def., Čajn., Sof., Kop., Mlet., Mar., Zogr. *niva* Hrv., Nov., Vb.₁, Vb.₂.¹¹

U izboru varijanti *pêtelb* – *kokotb* – *kurb* bosanski i hrvatskoglagoljski tekstovi odstupaju od evanđelja stsl. kanona. Takav je primjer u stihovima Mt. 26:34, 74, 75 *peteh'* Vat.₄, *kokotb* Mar., *kurb* Zogr, u bosanskim *pêtelb* (*pitelb*) Nik., Dan., Div., Vrut., Sof., Hval., Pripk., Čajn., Dovolj., Mlet. Varijanta *pêtelb* karakteristična je za bosanske tekstove u kojima se gotovo dosljedno upotrebljava.¹²

Mt. 26:34 *peteh'* Vat.₄, *pêtelb* (*pitelb*) Nik., Dan., Div., Vrut., Sof., Hval., Pripk., Čajn., Dovolj., Mlet., *pėtelb* Ban. – *kokotb* Mar., *kurb* Zogr., Ass.

Provjera drugih mjesta na kojima se pojavljuju varijante *pêtelb* – *kokotb* – *kurb* pokazuje da je varijanta *pêtelb*, osim za bosanske rukopise te rukopise četvrte redakcije slavenskog prijevoda evanđelja (Horálek 1954: 79), karakteristična i za evandeoski tekst hrvatskoglagoljskih misala Hrv., Vat.₄, Roč., Nov.,¹³ a česta je i u raškim te makedonskom *Baničkom evanđelju*.

Mk. 14:30, 68, 72 *petehb* Hrv., Vat.₄, Roč., Nov., *pêtelb* (*pitelb*) Nik., Dan., Hval., Div., Kop., Sof., Čajn. (Mt. 14:30 *kurb*), Mlet., Pripk. – *kokotb* Mar., Ban., *kurb* Zogr.;

¹¹ Ova iznimno složena i kompleksna problematika leksičkih varijanata u slavenskim redakcijama može se pokazati samo na primjeru jedne glave Matejeva evanđelja, i to samo u jednoj slavenskoj redakciji, npr. hrvatskoglagoljskoj. U Mt 27:8 se leksem *selo*, odnosno *niva*, pojavljuje četiri puta: *kupiše imi selo skudělniče v pogrěbanie strannim' Těmže nareče se selo to akel'demak' eže est' rekomoe selo krvvi i daše e na selě*. S obzirom na te leksičke razlike može se razlučiti nekoliko skupina rukopisa: s najstarijim se misalom Vat.4 najbolje slaže Lab.₂ koji imaju stalno *selo*, zatim Koph. koji se slaže s njima s tim da na drugom mjestu ima leksem *město*. Slijede Roč. i Lab.₁ koji imaju *selo*, *niva*, *selo niva*. Poseban je Oxf.₂ koji jedini ima na prvom mjestu *selo*, a sve ostalo *niva*. Svi ostali hrvatskoglagoljski misali imaju četiri puta mlađu varijantu, tj. *niva*.

¹² Izuzetak je *Čajničko evanđelje* u drugom predlošku te Evanđelje iz *Mletačkog zbornika* u stihu Iv. 13:38.

¹³ O tumačenjima oblika *petehb* umjesto *pêtelb* u hrvatskoglagoljskim tekstovima vidjeti u: Šimić 2000: 20.

Lk. 22:34, 60, 61 *peteh* 'Hrv., Vat.₄, Roč., Nov., *pêtelb* (*pitelb*) Nik., Dan., Hval., Div., Kop., Sof., Čajn., Mlet., Pripk., *pȇtelb* Ban. – *kokotb* Mar., *kurb* Zogr.;

Mt. 26:74 *pêtelb* (*pitelb*) Nik., Hval., Div., Kop., Vrut., Pripk., *petehb* Hrv., Vat.₄, Roč., Nov., *pȇtelb* Ban. – *kurb* Zogr., Ass., Savv. – *kokotb* Mar.;

Iv. 13:38 *pêtelb* Nik., Vrut., Kop., Hrv. nema ovaj dio teksta – *kurb* Mlet., *kurb* Zogr., Ass., Savv. – *kokotb* Mar.;

Iv. 18:27 *petehb* Hrv., Vat.₄, Roč., Nov., Nik., Hval., Kop., Mlet., *pȇtelb* Ban. – *kurb* Zogr., Ass.

Ipak, fond leksema zasvjedočen u evanđeljima stsl. kanona bolje je očuvan u rukopisima bosanske srednjovjekovne pismenosti nego u najstarijem hrvatskoglagoljskom misalu, Vat.₄. Na mjestima gdje se Vat.₄, ali i Hrv., Roč., Nov. razlikuju od evanđelja stsl. kanona, bosanski se rukopisi s njima slažu. Neke od tih inovacija u evanđeoskom tekstu hrvatskoglagoljskih misala rezultat su utjecaja govora, odnosno radi se o hrvatskoredakcijskim rješenjima, a neke od njih su inovacije svojstvene djelovanju preslavskog književnog centra, leksika tzv. mstislavljevo-jurjevskog tipa. U ranijim je istraživanjima koje je provela M. Šimić (2000: 92) pokazano je da Vat.₄ dobro prati stanje zabilježeno u kanonskim tetrama. Naime, između Vat.₄ i Mar. postoji 49 leksičkih dubleta te također 49 između Vat.₄ i Zogr., s tim da se Mar. i Zogr. ne podudaraju uvijek u svim mjestima.

Mt. 21:42 *knigahb* Nik., Hval., Div., Vrut., Čajn., *kbnigahb* Mar., Zogr., Ass., Savv. – *pismě* Hrv., Vat.₄, Roč., *pis'mi* Nov., *pisanii* Dobril., Jur.;

Mt. 27:15 *ljudem* 'Vat.₄, *ljud(e)mb* Hrv., Roč., Nov. – *narodu* Čajn., Pripk., Sof., Vrut. *def.*, Nik., Dan., Div., Hval., Kop., Mlet., Dovolj., Mar., Zogr.;

Mt. 27:6 *ne podobaet* 'Vat.₄, *ne podobaetb* Hrv., Nov., Roč. – *ne dostoino estb* Mar., Zogr., *ne dostoino estb* Čajn., Pripk., Vrut., Sof., Hval., Mlet., Nik., Dan., Div., Kop. (*om. estb*), Dovolj. *def.*



Od samog početka filoloških istraživanja bosanskih rukopisa zamijećeno je da su njihovi predlošci bili većinom glagoljski (Hamm 1960: 51–53; Kuna 1986: 19; Kuna 2008: 65 itd.). Raspravljajući o pojedinim grafijskim osobinama bosanskih rukopisa, primjerice o neobilježavanju palatalnosti *lj* i *nj*, H. Kuna navodi: “u tom je pogledu, općenito gledajući, bosanska redakcija daleko više vezana za hrvatske glagoljske spomenike, koji odražavaju bar u ranijim i tradicionalnijim kodeksima ovu istu osobinu neobilježena fonemske opozicije /l/, /n/, prema *lj* i *nj*” (Kuna 1977: 157).

Misal Vat.₄ u izboru pojedinih leksema mstislavljevo-jurjevskog tipa (preslavizama) ima jednaka rješenja kao ona bosanska evanđelja za koja su recentna istraživanja (Ramić-Kunić 2017; 2017a; Kardaš 2018) pokazala sporadično prisustvo spomenutih inovacija. Kako je danas poznato, u Čajničkom bosanskom evanđelju potvrđen je jedan sloj preslavizama, i to uglavnom onih koje su rukopisi četvrte redakcije naslijedili iz druge redakcije slavenskog prijevoda evanđelja (Ramić-Kunić 2017).¹⁴ Sporadično je inovacijama T2 prožeto i Evanđelje iz Mletačkog zbornika (Ramić-Kunić 2018), potom Kopitarovo evanđelje (Kardaš 2018), a najizrazitiji utjecaj T2 prisutan je u dijelu Matejeva evanđelja bosanskog Dovoljskog evanđelja (Ramić-Kunić 2017a). Na osnovu novijih saznanja o prisustvu T2 u bosanskim rukopisima, još uvijek je teško odgovoriti na pitanje njihove provenijencije, odnosno odakle se leksika T2 kontaminirala u bosansku redakciju, ali je barem utvrđen vremenski okvir kada su spomenute inovacije prodrle u rukopise bosanske skupine. Tako se pojavljivanje karakteristične leksike druge redakcije ne zapaža prije Kopitarovog evanđelja, odnosno treće četvrtine 14. stoljeća (Nakaš 2018: 80). Stoga, ovdje je moguće iznijeti pretpostavku da su u bosanske i hrvatskoglagoljske tekstove preslavizmi mogli ulaziti na istom stadiju razvoja teksta iz neke podloge koja je došla iz istog pravca, tj. putem nekog od zajedničkih izvora. Hrvatskoglagoljski su primili više, a bosanski manje utjecaja leksike mstislavljevo-jurjevskog tipa.

¹⁴ Provjerom liste primjera četvrte redakcije zabilježene u Čajn., Bd., Šaf. (Pešikan 1989; Ramić-Kunić 2017: 33–34) utvrđeno je da četvrta redakcija nije imala odjeka na evanđeoski tekst hrvatskoglagoljskih misala.

Drugim riječima, kontaminacija preslavizama u bosanskim evanđeoskim tekstovima nije sistemska, već je proizvoljna, pa ostaje otvorena mogućnost o utjecaju nekog od srodnih predložaka i na bosanske i na hrvatskoglagoljske tekstove.

Mt. 27:15 *prazdnik* ' Vat.₄, *praz^dnik* Čajn., Mlet., Kop. – *den* *velik* Mar., *dn* *velik* Zogr., dok drugi bosanski imaju *dn* *velik* (*dn* *veliki*) Pripk., Dovolj., Div., Nik., Dan., Hval., Sof., Vrut. *def.*;

Mt. 24:43 *pod**bkopati* Čajn., Kop., Mlet., *potkopati* Dovolj., *pot*'*kopati* Vat.₄, Roč., Hrv., Nov. – *pod**briti* Sof., *pod**re**ti* Pripk., Hval., Div., Nik., Dan., Mar., Ass., Zogr., Savv.;

Mt. 26:7 *mnogoc**en*'*nago* Vat.₄, *mnogoc**en**nago* Čajn., Sof., Mlet. – *draga* Mar., Zogr., u bosanskim *drage* Nik., Dan., Div. *def.*, Dovolj., Hval., *dragi* Vrut., Pripk., *drago* Kop.

U našem smo istraživanju, usporedbi pojedinih evanđeoskih perikopa iz Matejeva evanđelja, zamijetile da se jedan bosanski rukopis posebno podudara s hrvatskoglagoljskom maticom: *Vrutočko evanđelje*.

Vrutočko evanđelje i hrvatskoglagoljski rukopisi bilježe zajednička rješenja u leksičkim i gramatičkim izborima, kao i zajednička rješenja u vidu zajedničkih omisija ili dodavanja istih dijelova teksta.

Mt. 8:2 *prisutplb* Čajn., Kop., Nik., Mlet., Hval., Pripk., Zogr., Mir. (≅ Crk., Hil., Rh., Mp., Bd.), *pristop* Mar., *pristopi* Karp., *pristopl* Krat., Dobrš. *def.*, *pri(s)tepl* Curz. (≅ Ban.) – *prišad* Hrv., Nov., Roč., *prišd*' Vat.₄ kao i bosansko Vrut. *prišd* te rusko Frolovo, Trn. *def.*;

Mt. 9:2 *dr**zai* *čedo* Čajn., Div., Kop., Nik., Hval. *om.*, Mlet., Pripk., Mar., Ass., Zogr., Karp., Mak., Dobrš. *def.*, Krat. *def.*, Curz., Ban., Mir. (≅ Crk., Hil., Rh., Mp., Bd.) – *up*'*vai* *čedo* Hrv., Nov., Roč., Vat.₄ te bosansko Vrut. *upvai* *čedo*, Trn. *def.* Od brojnih slavenskih rukopisa svih redakcija predstavljenih u kritičkom izdanju Matejeva evanđelja (2005: 50) oblik kao u Vrut. i hrvatskoglagoljskim tekstovima u navedenom stihu ima jedino rusko *Frolovo evanđelje*;



Mt. 9:3 *sb vlasimisaetb* Čajn., Pripk., Nik., Div., Hval., *vlasfimplējetb* Ban., Ass., Kop., Mir., Rh., Mp., Bd., Vuk., Dobrš. *def.*, Krat. *def.* – *si huli tvoritb* Vrut., *sa hul'ne beseduetb* Hrv., (*besēduet'*) Vat.₄, Nov., (*hul'ne*) Roč., *hulu g(lago)letb* Crk., Hil.; kao hrvatskoglagojski Alekseev (2005) bilježi još u ruskom Frol. *hul'ne besēdujetb*;

Mt. 9:6 *lože* Čajn., Pripk., Nik., Div., Mar., Ass., Rh., Mp. – *odarb* Vrut., *odrb* Mlet., Kop., Hrv., Nov., Roč., (*odrb*) Vat.₄, Zogr., Savv. te makedonsko Karpinsko, Dobrš. *def.*, Krat. *def.*, Ban., Frol., Mir., Vuk., Crk., Hil., Bd.;

Mt. 12:39 *lubodēani* Čajn., *lubodēini* Pripk., Nik., Div., *ljubodēi* Mar., Zogr., *lubodēi* Vuk., Rh., Mp. – *prēlubodiini* Vrut., *prēljubodēini* Hrv., Vat.₄, Nov., *prēljubodēi* Trn., Mak., *prēljubodai* Karp., Frol., *prēljubodēinyi* Mir., Crk., Ass. *def.*, Savv. *def.*, *krivi i lukavi* Roč.;

Mt. 17:2 *svēti se* Čajn., *svētb* Pripk., Kop., Hval., Karp., Krat., Dobrš., Mak., Mar. (\cong Trn.), Zogr., Mir. *def.* – *snēgb* Vrut., Mlet., *snigb* Hrv., *snēg'* Vat.₄, Roč., i *snēg'* Nov., *snēgb* Ass., Vrač., Dobril.;¹⁵

Mt. 9:18 *edinb* Vrut., Hrv., Nov., Savv., Bd. – *eterb* Nik., Hval., Div., Čajn., Ass., Mir., *om*. Mar. (\cong Trn.) kao i Crk., Hil., Rh., Mp.;

Mt. 9:4 *pomēšlaete* Vrut., *pomišlaete* Hrv., Vat.₄, Roč., Nov., *pomyšljajete* Ass., Ar.,¹⁶ Savv., Crk. – *myslite* Nik., Div., Kop., Čajn., Pripk., *myslyte* Hval., Mar., Zogr., Karp., Curz., Ban., Mir., Hil., Rh., Mp., Bd., Vuk., Trn. *def.*;

¹⁵ L'vov (1958: 209–213) smatra da su brojne lekseme izbornih evanđelja, a koje daju tekstu svakodnevnini karakter u četveroevanđeljima, zamijenjene leksemama koje imaju više apstraktno značenje te na taj način više odgovaraju crkvenim knjigama. Jedna od tih leksičkih potvrda koja je prema mišljenju L'vova zamijenjena u četveroevanđeoskim tekstovima jeste i leksema *snēgb*. Takav je slučaj i s leksemama *sbziždo* u Ass., dok tetre imaju *vzdvignō* Mar., Zogr.; u Iv. 2:19 *sbziždu* Vrut., *sbziždu* Mir. kao Ass., ali i Roč. *sažiždu*, *sazijju* Nov., dok druga bosanska kao i Hrv, Vat.4 imaju *vzdvignu*.

¹⁶ Arhangel'skoe ev. 1092 g., vost.-slav., kratkij aprakos (RGV, f. 178, 1666).

Mt. 10:19 *ne pečalite se* Vrut., Hrv. – *ne pcête se* Čajn., Nik., Pripk., Div. *def.*, (*sę*) Mar. (≅ Trn.), Mir., Frol., *рсчете se* Vat.₄, *pacite se* Nov., Roč.;

Mt. 10:19 *imate g(lago)lati* Nik., Hval., Div. *def.*, Čajn., Ass., Vuk. – *vъzg(lago)lete* Vrut., *v(b)z(glagolete)* Vat.₄, Roč., Nov., Mar., Zogr., Mir., Rh., Mp., Bd., *vzgovorite* Hrv.;

Mt. 12:45 *lučbšihъ* Čajn., Pripk., Hval., Div., Nik., Mlet., Mar. (≅ Trn., Frol.), Zogr., *luštъše* Karp., Krat. *def.*, *lučbše* Ban., Mir., *ljuštъšihъ* Rh., Mp., Bd., Vv., Vuk. – *gorъšihъ* Vrut., Kop., Crk., *goršihъ* Hrv., Nov., Roč., Vat.₄ – *zlěišihъ* Mak., Hil., *zъlěišъ* Dobril., Jur.¹⁷

Posebno su uočljive i izrazite sličnosti Vrut. i hrvatskoglagoljskih misala u izostavljanju ili dodavanju dijelova stihova:

Mt. 12:48 *rekъšumu* Čajn., Div., *rekšjumu* Nik., *glagoluštumu* Pripk., *gljōštjumu* Mar. (≅ Trn.), Zogr., *rekšomu* Karp., Mak., *rekъšumu* Hil., *rekъšomu* Vuk., *gljuštимъ* Crk., *gljuštumu* Rh., Mp., Bd., Krat. *def.*, Dobrš. *def.*¹⁸ – Vrut. kao i Hrv., Vat.₄, Roč., Nov. ispuštaju leksemu. Leksemu ne bilježi ni *Miroslavljevo evanđelje*;

Mt. 9:11 *ěstъ* Čajn., Hval., Div., Nik., Mar., Zogr., Ass., Mir. (≅ Crk., Hil., Rh., Mp., Bd.), Vuk., Trn. *def.* – Vrut., Pripk., Kop. dodaju *i pietъ*. Dodatak imaju i hrvatskoglagoljski Hrv., Vat.₄, Roč., Nov. *ěstъ i p'etъ*; dodatak ima i rusko Frolovo, kao i Gf.¹⁹

Mt. 25:1 *om.* Nik., Hval., Div., Kop., Čajn., Sof., Dovolj., Mar., Trn., Zogr., Ban., Dobrš., Curz. – *r^ęe gb pritъčū siju* Vrut., *r^ęe gb pritъčū siju* Grig.-Giljf., *reče gb pritъčō sijō* Frol., Vat.¹, *reče gb pritъčō sijō* Ass., Savv., Dobril., Gf., Mir., Karp., Vuk.,

¹⁷ Osim podudarnosti Vrut. i hrvatskoglagoljskih u Matejevom evanđelju, zabilježena su i neka u Ivanovom evanđelju, poput onog u Iv. 15:11 *prēbivaetъ* Vrut., *prebivaju* Hrv., Roč., *prēbivaju* Nov., *prēbōdetъ* Th., Trn. – *budetъ* Nik., Hval., Kop., Mlet., *bōdetъ* Mar., Ass., Zogr., Savv., Karp., Vuk., Mir. (≅ Crk., Hil., Rh., Mp., Bd.).

¹⁸ Alekseev (2005: 70) navodi da samo Mir. ispušta navedenu leksemu.

¹⁹ sobr. Gil'ferdinga 1, ok. 1284 g., serb., polnyj aprakos.



Jur., Ostr., VI (puni aprakos) Or. (kratki aprakos), Vrač.¹, *r(e)če is(usъ) uč(enikomъ) sv(oimъ) prit'ču siju* Hrv., Roč., Vat.₄, Nov.;

Mt. 13:46 *om. mnogocěnanъ biserъ* Vrut., dok Vat.₄, Ban., Vuk. ispuštaju kompletan početni dio stiha *ize...biserъ*, a u Hrv. je: *mnogocěnan' om. biserъ* Hrv. – *mnogocěnanъ biserъ* Nik., Čajn., *mnogocěňni byserъ* Hval., Mir., Rh., Mr., Bd., *mnogocěňny biserъ* Div., *mnogocěnan' biserъ* Nov., Roč.;

Mt. 25:1 *om. Nik., Div., Hval., Kop., Čajn., Mar., Trn., Zogr., Dobrš. – i nevěsti* Vrut., Dovolj., Grig.-Giljf., Hrv., Vat.₄, Nov., *nevěstě* Ass., Savv., Vat., Ostr., Mir., Roč., *i nevěstь* Ban.

Podudarnosti *Vrutočkog evanđelja* s hrvatskoglagoljskim misalima Vat.₄, Hrv., Nov., Roč. te nerijetko podudaranje s Mir., Ass. (usp. npr. dodatak iz stiha Mt. 25:1) mogu se objasniti najstarijom zajedničkom maticom.

Osim toga, iz predstavljenih primjera i rukopisa koji imaju jednake izbore kao Vrut. i hrvatskoglagoljski misali, čini se da je bosansko Vrutočko evanđelje zadržalo izraženiji utjecaj aprakosnog tipa teksta.²⁰ Od drugih rukopisa bosanske skupine, Vrutočkom se pridružuje Grig.-Giljf. u primjeru iz stiha Mt. 25:1 (*add. r^če gb prit'ču siju* Vrut., *r^če gb prit'ču siju* Grig.-Giljf.), a već je ranije konstatirano da ovaj bosanski kodeks čuva odjeke aprakosa.²¹ Osim ovih povremenih i nesistematičnih aprakosnih umetaka u Vrut., u gore se navedenim primjerima *Vrutočko evanđelje* nerijetko podudara s Frolovom tetrom,²² što je dalje moguće objasniti blažim utjecajem nekog predloška koji se nalazi na prijelazu između drevnog i preslavskog tipa teksta, poput Frolove tetre ili Trnovskog evanđelja.²³ Tako je moguće objasniti i simbolično pojavljivanje preslavske leksike u

²⁰ Tome svjedoči i primjer iz stiha Iv. 16:18 u kojem Vrut. ispušta završni dio stiha ne věmъ čto gl(agol)etъ koji se nalazi u Kop., Mlet., Mar., Zogr., Savv., hrvatskoglagoljskim: Hrv., Vat.4, Roč., Nov. kao i raškim iz kritičkog aparata Miroslavljevog evanđelja. Navedeni je dio stiha ispušten već u Ass. te Dobrilovom evanđelju koje je po svojoj strukturi puni aprakos.

²¹ O tome vidjeti više u radovima: Gošić 1985; Raos 1987.

²² Istočnoslavenski rukopis iz 14. stoljeća prepisan s bugarskog predloška (Aleksiev 1998: 13).

²³ Prelaznim tipom između drevnog i preslavskog teksta Aleksiev (2005: 9) smatra Ban., Frol. i Trn.

tekstu Vrutočkog evanđelja: Mt. 12:38 *nikoi* Vrut., *něcii* Frol., Trn., *někyi* Jur.; Mt. 10:17 *na zborištiħ* Vrut., Trn., *na sьborěħ* Frol., Mt. 10:42 *pravo* Vrut., Frol. U dijelu Matejevog evanđelja zabilježene su i neke druge podudarnosti Vrut. s Frol., nasuprot drugim bosanskim i kanonskim rukopisima:

Mt. 7:15 *bludite se* Vrut., Frol., Trn. *def.*, Mir., Vuk., Hil., Jur., Mstisl. – *внemlěte se* Čajn., Nik., Hval., Kop., Mar., Zogr., Ass., *внemlaite* Mlet., Pripk., Bd., *внrmlěite* Rh., *внemlěte* Mp., dok u hrvatskoglagoljskim misalima nema navedenog dijela teksta.

Obje se varijante, *bljuděte se* i *внemlěte se*, javljaju već u kanonskim evanđeljima (usp. Mk. 4:24, Lk. 12:1, Mt. 10:17).

Mt. 8:5 *pride* Vrut., Frol., Trn. *def.* – *pristupi* Čajn., Hval., Nik., Kop., Mlet., Pripk., Mar., Zogr., Ass. kao i hrvatskoglagoljski misali: Hrv., Vat., Roč., Nov., Mir. (≅ Crk., Hil., Rh., Mp., Bd.), Vuk.;

Mt. 12:1 *hoždaše* Vrut., Frol., Mir., Crk.¹, Hil.¹ – *pride* Čajn., Hval., Mar., Zogr., Crk.², Hil.², Rh., Bd. – *ide* Bd., Vv., *iděše* Vuk., Jur., Dobril., Trn., dok u hrvatskoglagoljskim misalima nema navedenog dijela teksta.

Osim prethodno navedenih zajedničkih primjera u Vrut. i Frol., kritički aparat Alekseeva (2005: 40) nudi samo varijantu *krьmli* u Frol., a slično je i u Vrut. *krьme* (usp. Mt. 6:25 *krьme* Vrut., *krьmli* Frol. – *fište* Nik., *pište* Div., *pištę* Mar., Zogr., Ass., *pište* Mir. (≅ Crk., Hil., Rh., Mp., Bd.), Vuk., *pištę* Ban., *pišta* Curz., Vrač.), dok drugi rukopisi imaju *pištę*. U paralelnom mjestu Lk. 12:23 nalazimo *pištę* u Mar., Zogr., kao i u bosanskim rukopisima (usp. Lk. 12:23 *pište* Nik., Hval., Div., Vrut., Pripk., Čajn., *pištę* Mar., Zogr., Curz., Ban.). U hrvatskoglagoljskim misalima nema navedenog dijela teksta. Ovakvi primjeri svjedoče o ovdje iznesenoj pretpostavci da je u manjoj mjeri na tekst Vrut. utjecao mlađi predložak, predstavnik prelazne faze između drevnog i preslavskog tipa teksta.



Iako hrvatskoglagoljski misali dobro prate kanonske tetre (usp. Šimić 2000: 92), na njihovu bliskost s tekstom *Asemanijevog evanđelistara* upozorio je ranije J. Tandarić (1980: 58). Također, J. Vrana smatra da je prvotni prijevod bio dulji evanđelistar koji se u nešto izmijenjenom obliku očuvao u hrvatskoglagoljskom Vat.₄, te ćirilskom *Miroslavljevom i Vukanovom evanđelju* (1967). Mišljenje J. Vrane o prvobitnom prijevodu duljeg evanđelistara u naučnim je krugovima odbačeno (usp. Nedeljković 1969), ali se iz ovdje provedene analize uočava utjecaj aprakosa tipa Ass. na Vat.₄. Tome u prilog može govoriti i da se u Vat.₄ gotovo dosljedno upotrebljava varijanta na *rasp*-karakteristična za aprakose (od ukupno osam primjera zabilježenih u Matejevom evanđelju, u 6 njih Vat.₄ ima *rasp*-, a dva *prop*-).²⁴ Bliskost hrvatskoglagoljskih misala s *Asemanijevim evanđelistarom* pokazuje i sljedeći primjeri iz Ivanovog evanđelja:

Iv. 1:29 *viděvъ iv(a)n' i(su)sa* Hrv., Vat.₄, Roč., Nov., *viděvъ ioanъ isa* Ass., *viděe ioan isa* Savv. – *vъ utrěi denъ vidě isa* Mar., *vъ utrěi že dnъ vidi tъ isa* Zogr., *vъ utri že dnъ* Kop., Nik., Mlet., Hval.;

Iv. 1:35 *om. paky* Ass., Hrv., Vat.₄, Roč., Nov., Ban., Karp. – *paky stoěaše ioanъ* Mar., Zogr., Nik., Vrut., Mlet., Kop., Hval.

Na koncu, u ovoj fazi istraživanja može se konstatirati da se u Vrut. čuva evidentniji utjecaj aprakosa, što ga i povezuje s evanđeoskim tekstovima hrvatskoglagoljskih misala, ali i s aprakosima drugih slavenskih redakcija. Utjecaj aprakosnog tipa teksta nije stran ni drugim bosanskim tetrama. To govori i primjer poput onog u Iv. 14:3 u kojem *Vrutočko evanđelje*, ali i *Kopitarovo* te ono iz *Hvalova zbornika*, odražavaju stanje naslijeđeno iz aprakosa. S druge strane, Hrv. i Vat.₄ bilježe ovaj dio stiha, kao i *Nikoljsko evanđelje* i ono iz *Mletačkog zbornika* te kanonske tetre, dok je u *Misalu kneza Novaka* veći dio tog stiha izostavljen.

Iv. 14:3 *i ešte idq ugotovajq męsto vamъ* Mar., *i ešte idq paky pridq i ugotovajq męsto vamъ* Zogr., *i ašte idu i ugotovaju męsto vamъ* Nik., *i ašte idu ugotovaju męsto vamъ* Mlet., *ako*

²⁴ Vidjeti više u dijelu koji govori o tvorbenim varijantama u hrvatskoglagoljskim i bosanskim rukopisima.

idu ugotovati město vamъ Hrv., *i ašće idu i ugotovaju město vamъ* Vat.₄ *i ašte idq ugotovati město vamъ* Ban., *ašte idq ugotovaq město vamъ* Dobrš. – *om.* Vrut., Kop., Hval., Ass., Savv., Karp., Dobril., Gf., Vuk., Tr., *om. ugotovajo město vamъ* Trn. kao i *om. i ašće idu i ugotovaju* u Nov.

Leksičke dublete²⁵

Usporedba leksičkih dubleta izoliranih u radu *Jezik Muke po Mateju u hrvatskoglagoljskim misalima* (Šimić 2000) potvrđuje ranije iznesene pretpostavke da se bosanski tekstovi najbolje slažu s Vat.₄ te drugim misalima kada oni biraju zajednička rješenja kao Vat.₄.

poždēte, poždēdite, poždite – počekaite

Mt. 26:38 *poždēte* Vat.₄, Oxf.₁, Koph., Oxf.₂: *poždēdite* ili *poždite*: Roč., Nov., Vat.₈ *poždite* Čajn., Pripk., Vrut., Sof., Kop., *poždite* Hval., *poždite* Nik., Dan., *poždēte* Div., Mlet. – *počekaite* Vb.₂ i Senj.

Oblik *počekaite* u analiziranim bosanskim rukopisima nije zabilježen. U kanonskim evanđeljima *požidēte* Mar., Zogr., Ass.; rukopisi predstavnici druge redakcije imaju *prēbqđēte* (Jur., Dobril.), dok oblik *počekaite* nije zabilježen u kritičkom aparatu Alekseeva (2005), kao ni u brojnim drugim evanđeljskim tekstovima, svih slavenskih redakcija, koji nisu ušli u kritički aparat Matejeva evanđelja (Alekseev 2005) pa se može zaključiti da se radi o hrvatskoredakcijskom rješenju, tj. govornom utjecaju.

lobžju – celuju

Mt. 26:48 *lobžju* Vat.₄, tj. *lob'žu* Koph., Lab.₂, Čajn., Pripk., Vrut., Sof., Nik., Div., Hval., Kop., Mlet. – *celuju* svi ostali: Vat.₈, Ber., Hrv., Lab.₁; Oxf.₂: *cēljuju, celuju* Dan.

Bosanski se rukopisi slažu s Vat.₄, odnosno Koph., Lab.₂. Tako *lobžju* imaju Čajn., Pripk., Vrut., Sof., Nik., Div., Hval., Kop., Mlet. Navedeni hrvatskoglagoljski i bosanski rukopisi imaju podršku u

²⁵ Raznokorijenske riječi koje imaju isto značenje (v. Cejtin 1977).



evanđeljima staroslavenskog kanona. Jedino *Daničićevo evanđelje* u navedenom stihu ima jednako rješenje kao jedna skupina hrvatskoglagoljskih rukopisa, tj. ima *celuju*.

oblobiza – celova

Mt. 26:49 *oblobiza* Vat.₄, Koph., Lab.₂ – *celova* imaju ostali, npr. Vat.₈, Ber., Oxf.₁.

Najveći broj bosanskih rukopisa ima oblik *oblobiza* Čajn., Pripk., Vrut., Sof., Nik., Div., Hval., Mlet. kao Vat.₄, Koph., Lab.₂ kao Mar., Ass. Jedini je izuzetak *Daničićevo evanđelje* koje ima *ocelbiva*.

uzrê – vidê

Mt. 26:71 *uzrê* Vat.₄, Koph., Lab.₂ (*uzri*) *vidê* – ostali, npr. Vb.₁, Oxf.₁, Oxf.₂

U većini bosanskih tekstova je *uzrê* Čajn., Pripk., Vrut., Sof., Nik., Div., Hval., *uzri* Mlet. kao u Vat.₄, Koph., Lab.₂, tako je i u kanonskim Mar., Zogr., Ass., Savv. Razliku bilježi *Kopitarovo evanđelje* koje ima *vidê* kao neki hrvatskoglagoljski misali poput Vb.₁, Oxf.₁, Oxf.₂. Tako je i u bugarskom *Trnovskom evanđelju*.

da sbudut se, da zbudut se – da ispl'net'se

Mt. 26:56 *da sbudut se* Vat.₄, Roč. (*da zbudut se*) Ber., Lab.₁ i svi drugi – *da ispl'net'se* Nov., P, Senj.

Bosanski imaju *sbudut'se* Čajn., Nik., Div., Pripk., Sof., Hval., Kop., Mlet. kao Vat.₄, Roč., *zbudut'se* Vrut., *sbuduti* Dan. Varijanta kao u Nov., P, Senj. nije zabilježena.²⁶

Tvorbene varijante

Među tvorbenim varijantama najčešća je *propeti – raspeti*, odnosno *propetie – raspetie*. Upotreba ovog leksičkog para zasnovana je na razlici *aprkos: tetra*. Naime, *rasp-* je karakteristično za aprakose, a *prop-* za tetre (L'vov 1966: 225). U tekstu Muke po Mateju spomenuta se varijanta javlja osam puta.

²⁶ Varijanta kao u Nov, P, Senj od rukopisa drugih slavenskih redakcija zabilježena je u Čud. i Pg.

propęti – raspęti

Mt. 27:26 *propuntъ* Nik., Dan., Div., Čajn., Vrut. *def.*, Sof., Hval., Mlet., *razapnutъ* Pripk., Kop., dok svi hrvatskologoljski misali imaju *propnut*';

Mt. 27:44 *propetaē* Nik., Dan., Kop., Mlet., *propnena* Div., Vrut. *def.*, *propetaja* Čajn., *propeta* Sof., Hval., svi hrvatskologoljski imaju *propnut*'. Među bosanskim rukopisima tu je jedini izuzetak Pripk. koje ima *raspetaē*;

Mt. 27:22 *raspet*' Vat.₄, Roč., Lab.₁, Vb.₁, itd.; *propni* New.; u bosanskim je tekstovima dominantan oblik *propetъ* npr. u Čajn., Nik., Hval., Div., Kop., Sof., Vrut. *def.*, dok je jedini izuzetak Pripk. koje ima *raspetъ*, kao i većina hrvatskologoljskih rukopisa;

Mt. 27:23 *raspet*' Vat.₄ i Lab.₂, *propni* ostali (*om.* New. i Koph.); u Čajn., Nik. (\cong Dan.), Div., Vrut. *def.*, Mlet., Hval., Sof. je *propetъ*, dok je u Pripk. *raspetъ*;

Mt. 28:5 *propetago* Čajn., Nik., Hval., Div., Vrut. *def.*, *om.* Sof., *raspetago* Kop., Pripk.; u Hrv., Vat.₄, Roč., Nov. je *prope- tago*, odnosno *propet*'go (Hrv.).

propetie – raspetie

Mt. 26:2 svi hrvatskologoljski misali imaju *raspetie*, a *raspetie* bilježe i bosanska Nik., Div. *def.*, Vrut., Pripk., Mlet., dok je *propetie* u Čajn., Sof., Hval., Kop., Dan.;

Mt. 27:31 svi hrvatskologoljski tekstovi imaju *raspetie*, kao i bosansko Pripk. te Kop., dok drugi bosanski rukopisi imaju *propetie* npr. Nik., Dan., Div., Čajn., Vrut. *def.*, Sof., Hval., Mlet.;

Mt. 27:38 u svim je hrvatskologoljskim misalima *raspetie*, dok se bosanska skupina ne ponaša jedinstveno, jedni imaju *propeše* Nik., Dan., Div., Hval., Vrut. *def.*, a drugi *raspeše* Čajn., Pripk., Sof., Kop., Mlet.



Ostale tvorbene varijante

Mt. 26:67 *opljuvaše* Vat.₄, Roč., Lab.₁, Lab.₂, Oxf.₁ (= *opljuvajuće*); *zapluvaše* Nov., New., Oxf.₂, Vb.₁; U bosanskim je tekstovima *zapluvaše* (*zapl'uvaše*) Vrut., Čajn., Nik., Dan., Div., Pripk., Sof., Hval., Kop., Mlet. kao Mar., Zogr., Ass., Savv. (*zapl'vašę*);

Mt. 26:58 *končinu* Vat.₄, Roč., Vat.₈, Hrv., Lab.₁, Oxf.₁, Koph., Lab.₂, Oxf.₂, Vb.₂; *konacъ* Nov., Ber., New., Vb.₁, Senj; u bosanskim je rukopisima *končinu* (*konьčinu*) Čajn., Nik., Dan., Div., Vrut., Sof., Pripk., Hval., Kop., Mlet. U navedenom stihu oblik *konacъ* nije zabilježen;

Mt. 26:75 *pomenu* Vat.₄, Koph., Lab.₂; *vspomenu* Roč., Vat.₈, Lab.₁, u bosanskim je tekstovima također *pomenu* Čajn., Div., Nik., Dan., Vrut., Sof., Pripk., Hval., Kop., Mlet. kao u Vat.₄, Koph., Lab.₂; drugi oblici nisu zabilježeni;

Mt. 27:3 *vbzvрати* Vat.₄, Roč. i drugi; *vzvрати* Koph., Oxf.₂, P, Vb.₁; *v'rati* Nov., Senj.; u bosanskim je rukopisima kao u Vat.₄ i Roč. (*vbzvрати*);

Mt. 26:59 *svêdêtel'stva* Vat.₄ i drugi; *s'vedočas't'va* Vat.₈, u bosanskoj skupini nije zabilježen oblik kao u Vat.₈. Jedina je razlika što se u Čajn. i Pripk. javlja oblik *svdêtela*, a u ostalim bosanskim tekstovima je *svêdêtel'stva* kao u Vat.₄.

Tekstološke dublete

Tekstološkim dubletama smatraju se “riječi koje imaju različito značenje, pri čemu treba napomenuti da se radi o nijansama u značenju, tj. primjerice je li u nekim prizorima *Muke* Isus stajao ili sjedio” (Šimić 2000: 100). Na osnovu liste primjera koja slijedi u nastavku²⁷ vidljivo je da se rukopisi bosanske skupine najbolje slažu s Vat.₄, a u slučaju kada odstupaju od njega, slijede stanje kao u evanđeljima stsl. kanona koje Vat.₄ iznevjerava, što još jednom svjedoči o arhaičnosti bosanske matice.

²⁷ Lista primjera tekstoloških dubleta koji se donose u ovom radu je prema Šimić 2000: 100–101.

Mt. 26:7 *vzležeću* Vat.₄ i drugi; *sideću* Hrv.; u bosanskim je tekstovima *vzležeće* Čajn., *vzležeću* Pripk., Vrut., Sof., Nik., Dan., Div., Hval., Kop., Mlet. Varijanta kao u Hrv. nije zabilježena;

Mt. 26:20 *vzležeše* Vat.₄ i drugi; *sede* Hrv.; u svim bosanskim rukopisima je *vzleže*. Varijanta kao u Hrv. nije zabilježena;

Mt. 26:55 *sédêh* Vat.₄, Koph. i Lab.₂ (*sidêh*), dok ostali hrvatskoglagoljski imaju *bêh*; u bosanskim *sédêh* Pripk., Vrut., Sof., Hval., Nik., Dan., Div., *sédêjah* Čajn., *sidih* Kop., *sêdih* Mlet. Oblik *bêh* nije zabilježen;

Mt. 26:64 *sêdeća* Vat.₄ (ili neki *sideća*); *stoeća* Lab.₂; u bosanskim se tekstovima javlja samo oblik *sêdećago* Čajn., Nik., Vrut., Div., *sidećago* Mlet., *sêdeća* Sof., Pripk., Hval., Kop., Dan. Varijanta kao u Lab.₂ nije zabilježena;

Mt. 26:69 *sédêše* Vat.₄ i drugi (tj. *sidiše*); *stoêše* Lab.₂, Vb.₁ i Roč.; u bosanskoj je skupini češća varijanta kao u Vat.₄. Tako se javlja *sidêaše* Nik., *sêdêaše* Div., *sédêše* Čajn., Kop., Pripk., Sof., *sidêše* Mlet. Izuzetak su Vrut. i Hval. koji imaju oblik *stoêše* kao Lab.₂, Vb.₁ i Roč.;

Mt. 26:73 *sêdećei* Vat.₄, Koph., Roč., Lab.₂, Lab.₁; *stoećei* Nov., P i svi drugi. U ovom stihu bosanski rukopisi bolje slijede Nov., P i druge hrvatskoglagoljske misale, odvajajući se od starije hrvatskoglagoljske skupine. Tako je *stoeće* Nik., Dan., Div., Vrut., Čajn., Hval., Kop. *om.*, *stoeći* Mlet., *stoeće* Pripk. U tom primjeru Vat.₄ ide protiv stanja u evanđeljima stsl. Kanona, za razliku od bosanskih tekstova koji čuvaju stanje kao u Mar., Zogr., Ass.;

Mt. 26:65 *slišaste* Vat.₄, Hrv. i svi ostali; *vidiste* Lab.₂; u svim bosanskim tekstovima je *slišaste*. U navedenom stihu oblik kao u Lab.₂ nije zabilježen.



Zaključak

U radu smo pokušale izložiti iznimno kompleksnu problematiku, tj. odnose hrvatskoglagoljskih i bosanskih rukopisa na primjeru Matejeva evanđelja. Usporedbom leksičkih slojeva hrvatskoglagoljskih i bosanskih rukopisa pokazalo se da hrvatskoglagoljski tekstovi misala zaostaju u pogledu konzervativnosti za bosanskim skupinom onih rukopisa u koje nisu prodrle inovacije na leksičkom nivou. Naime, i tekst najstarijeg hrvatskoglagoljskog misala Vat.₄, s kojim bosanski rukopisi pokazuju najviše sličnosti, bio je otvoreniji za leksičke inovacije nego je to slučaj s reprezentativnim bosanskim rukopisima, poput *Divoševog*, *Nikoljskog* i *Evanđelja iz Hvalovog zbornika*. U izboru pojedinih mlađih varijanti tipa T2 Vat.₄ bira zajednička rješenja kao ona bosanska evanđelja u kojima su prisutne spomenute inovacije, poput *Kopitarova evanđelja*. Ovdje je moguće iznijeti pretpostavku da su u bosanske i hrvatskoglagoljske tekstove preslavizmi mogli ulaziti na istom stadiju razvoja teksta iz neke podloge koja je došla iz istog pravca, tj. putem nekog od zajedničkih izvora. Hrvatskoglagoljski su primili više, a bosanski manje utjecaja leksike mstislavljevo-jurjevskog tipa. Drugim riječima, kontaminacija preslavizama u bosanskim evanđeoskim tekstovima nije systemska, već je proizvoljna, pa ostaje otvorena mogućnost o utjecaju nekog od srodnih predložaka i na bosanske i na hrvatskoglagoljske tekstove.

U okviru ovdje provedenog istraživanja, usporedbi pojedinih evanđeoskih perikopa iz Matejeva evanđelja, pokazalo se da se *Vrutočko evanđelje*, kada se odvaja od bosanske skupine rukopisa, podudara s hrvatskoglagoljskom maticom. Bitno je istaći da se *Vrutočko evanđelje* dosta dobro slaže s bosanskim skupinom te rijetko odstupa od nje te da se u njegovoj osnovi nalazi tekst karakterističan za prvu redakciju slavenskog prijevoda evanđelja. U slučaju sporadičnih odstupanja od većine bosanskih, podudara se s hrvatskoglagoljskim te drugim rukopisima koji su po svojoj strukturi aprakosi. Stoga se u ovoj fazi istraživanja može konstatirati da se u Vrut. čuva evidentniji utjecaj aprakosa, što ga i povezuje s evanđeoskim tekstovima hrvatskoglagoljskih misala, ali i s aprakosima drugih slavenskih redakcija. Podudaranje Vrut. s Frol. navelo je na zaključak da je na neki od predložaka Vrut. blago utjecao predložak koji se nalazi na prelazu između drevnog i preslavskog tipa teksta.

Bibliografija

Izvori

- A *Atonski tekst*, redakcija A (tetra), srpski crkvenoslavenski, 14. stoljeće. Leksičke varijante prema Marijanskom evanđelju u: Alekseev 2005.
- Ar. *Arhangeljsko evanđelje* (kratki aprakos), istočnoslavenski, 1092., RGB, f. 178, 1666, Leksičke varijante prema Marijanskom evanđelju u kritičkom aparatu: Alekseev 2005.
- Ass. *Codex Assemanius*, Vatikanska apostolska biblioteka. *Asemanievo evanđelje: Faksimilno izdanje*, “Nauka i iskustvo”, Sofija 1981; izd. u ćirilichnom prijepisu: Kurz, J. (ed.) (1955): *Evangeliář Assemanův*. Kodex Vatikánský 3. slovanský, dil II, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha.
- B *Atonski tekst*, redakcija B (tetra), bugarski crkvenoslavenski, 15. stoljeće. Leksičke varijante prema Marijanskom evanđelju u: Alekseev 2005.
- Ban. *Baniško evanđelje* (tetra), makedonski crkvenoslavenski, kraj 13. stoljeća, Nacionalna biblioteka Kiril i Metodij, Sofija. Izd.: Dogramadžieva, E., Rajkov, B. (podg.) (1981): *Baniško evanđelje: Srednob'lgarski pametnik ot XIII vek*, BAN, Sofija 1981. Digitalne snimke dostupne na stranici <http://europeana.eu>. [Baniško evanđelje].
- Bd. *Bogdanovo evanđelje* (puni aprakos), srpski crkvenoslavenski, 13–14. stoljeće, Zbirka Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Leksičke varijante prema Miroslavljevom evanđelju u: Rodić, Jovanović 1986.
- Ber. *Berlinski misal*, hrvatski crkvenoslavenski, 1402. god., Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin, sign. Ms. Ham. 444. Varijante na osnovu fotokopija koje se čuvaju u Staroslavenskom institutu u Zagrebu.



- Curz. *Curzon gospel* (tetra), bugarski crkvenoslavenski, 1354. god. Izd.: Vakareliyska, C. M. (2008): *The Curzon Gospel. Vol. I: An Annotated Edition*, Oxford University Press, Oxford.
- Crk. *Crkolez br. 1* (puni aprakos), srpski crkvenoslavenski, sredina 13. stoljeća. Najveći dio rukopisa nalazi se u zbirci manastira Dečani, u zbirci Crkoleza, a manji dio, početak rukopisa, nalazi se u Grujićevoj zbirci Muzeja Srpske pravoslavne crkve u Beogradu. Leksičke varijante prema Mirosavljevom evanđelju u: Rodić, Jovanović 1986.
- Čajn. *Čajničko evanđelje* (tetra), crkvenoslavenski bosanskog porijekla, 14–15. stoljeće, Muzej Crkve Uspenja Bogorodice i Crkve Vaznesenja Hristovog, Čajniče. Izd.: Ramić-Kunić, E. (2017): *Čajničko četveroevanđelje: bosanski rukopis s početka 15. stoljeća*, Posebna izdanja, knjiga 26, Institut za jezik, Sarajevo.
- Grig.-Giljf. *Grigorovič-Giljferdingovi fragmenti evanđelja*: dva lista u Historijskom Muzeju u Moskvi sign. Grig. fond 87, digitalne fotografije dostupne na: <http://old.stsl.ru/manuscripts/fond-87-sobranie-v-i-grigorovicha/11-1>, šest listova u Ruskoj nacionalnoj biblioteci u Sankt Peterburgu, sign. Giljf. 61, digitalne fotografije dostupne na: <http://www.nlr.ru/manuscripts/fondy/elektronnyj-katalog#192?ab=FA68A4E7-5E48-47E6-9D8A-CD55D3B2A79B>.
- Gf. *Gil'ferding 1* (puni aprakos), srpski crkvenoslavenski, 1284. god. Leksičke varijante prema Marijanskom evanđelju u kritičkom aparatu: Alekseev 2005.
- Dan. (Nik.b) *Daničićevo (Nikoljsko^b) evanđelje* (tetra), crkvenoslavenski bosanskog porijekla, 14–15. stoljeće. Leksičke varijante prema Nikoljskom evanđelju u: Daničić, Đ. (1864): *Nikoljsko jevanđelje*, Državna štamparija, Biograd.

- Div. *Divoševo evanđelje* (tetra), crkvenoslavenski bosanskog porijekla, prva četvrtina 14. stoljeća, Manastir Cetinje, br. 323. Leksičke varijante prema Hval. u: Kuna et al. 1986., izd. Nakaš (2018): *Divoševo evanđelje: studija i kritičko izdanje teksta*, Posebna izdanja, knjiga 31, Institut za jezik, Sarajevo.
- Dobril. *Dobrilovo evanđelje* (puni aprakos), ruski crkvenoslavenski, 1164. god. Varijante prema Alekseev (1998) i (2005); Voskresenskij – B2 (1894). Digitalni snimci dostupni su na linku <http://old.stsl.ru/manuscripts/fond-256-sobranie-rukopisnykh-knig-n-p-rumyantseva/103>.
- Dobrm. *Dobromirovo evanđelje* (tetra), bugarski crkvenoslavenski, 12. stoljeće. Izd.: Velčeva, B. (1975): *Dobromirovo evangelie. B'lgarski pametnik ot načaloto na XII vek*, B'lgarska alademija na naukite, Sofija. Digitalni snimci dostupni su na linku <http://nlr.ru/manuscripts/fondy/elektronnyj-katalog#1?ab=B2075950-3616-43B1-AD33-F373C77F7B96>.
- Dobrš. *Dobřejšovo evanđelje* (tetra), bugarski crkvenoslavenski, prva polovina 13. stoljeća, Sofijska narodna biblioteka br. 307, dio čuvan u Beogradskoj narodnoj biblioteci (br. 214) uništen je 1941. Izd.: Conev, B. (1906): *Dobrêjšovo četveroevangele: Srêdnob'lgarski pametnik' ot XIII vêk'*, B'lgarski starini, kn. 1, Sofija. Digitalne snimke dostupne na stranici https://www.europeana.eu/portal/en/record/2063614/BU_280_01.html?q=евангелие#dcId=1555583083294&p=1
- Dovolj. *Evanđelje iz Dovolje* (tetra) crkvenoslavenski bosanskog porijekla, početak 15. stoljeća, Ruska nacionalna biblioteka u Sankt Peterburgu, sign. Giljf. 7. Digitalni snimci dostupni su na linku <http://nlr.ru/manuscripts/RA1527/elektronnyiy-katalog?&ab=0ED04922-7704-4321-89A8-02ED1CDFB6B9>
- Frol. *Frolovo evanđelje* (tetra), RNB Ф.π.І.14, ruski crkvenoslavenski, 14. stoljeće. Leksičke varijante prema Marijanskom evanđelju u kritičkom aparatu: Alekseev 2005.



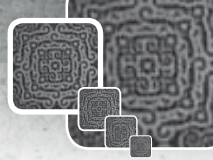
- Hil. *Hilandarsko evanđelje* (puni aprakos), srpski crkvenoslavenski, treća četvrtina 13. stoljeća, manastir Hilandar (rukopis br. 8), Sveta Gora. Leksičke varijante prema Mirosavljevom evanđelju u: Rodić, Jovanović 1986.
- Hrv. *Hrvojev misal*, hrvatski crkvenoslavenski, oko 1404; Topkapi saray, Istanbul. Izd. Grabar, B., Nazor, A., Pantelić, M. (1973) *Missale Hervoiæ ducis Spalaten-sis croatico-glagoliticum, I: Facsimile; II: Transcrip-tio et commentarium*, Graz.
- Hval. *Četveroevanđelje iz Zbornika Hvala krstjanina*, crkve-noslavenski bosanskog porijekla, 1404. godine, Bibli-oteca dell'Universita, Bologna, Cod. 3575b. Izd.: Kuna, H., Gošić, N., Grabar, B., Jerković, V., Nazor, A. (1986): *Hvalov zbornik (faksimil, transkript i komen-tar)*, Svjetlost – Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- Jur. *Jurjevsko evanđelje* (puni aprakos), ruski crkvenosla-venski, 1119–1128. god., GIM, Sin. 1003. Leksičke varijante u: Alekseev 2005. (Evanđelje po Mateju), Voskresenskij 1894. (Evanđelje po Marku).
- Karp. *Karpinsko evanđelje* (aparakos), 13–14. stoljeće, crkve-noslavenski makedonskog porijekla, Gosudarstvennyj istoričeskij muzej, Moskva. kolekcija Hludov. br. 28. Varijante iz Evanđelja po Mateju u: Alekseev 2005; varijante iz Evanđelja po Marku u: Voskresenskij (A9). Izd.: Despodova, V., Bicevska, K., Pandev, D., Mitrev-ski, Lj. (red.) (1995): *Karpinsko evangelie*, Makedon-ski srednovekovni rakopisi, 4, Prilep – Skopje.
- Kop. *Kopitarovo evanđelje* (tetra), crkvenoslavenski bosan-skog porijekla, 14–15. stoljeće, Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana, br. 24. Leksičke varijante prema: Kardaš (2018); kao i prema Hval. u: kritički aparat Hvalovog zbornika.

- Koph. *Kopenhagenski misal*, hrvatski crkvenoslavenski, kraj 14. st., Kopenhagen, Det Kongelige Bibliotek, sign. Ny kongelig Samling 41b. Varijante na osnovu fotokopija koje se čuvaju u Staroslavenskom institutu u Zagrebu.
- Lab.₁ *1. ljubljanski misal*, hrvatski crkvenoslavenski, 15. st., Ljubljana, Nacionalna in univerzitetna knjižnica, sign. Ms 162. Varijante na osnovu fotokopija koje se čuvaju u Staroslavenskom institutu u Zagrebu.
- Lab.₂ *2. ljubljanski misal*, hrvatski crkvenoslavenski, 15. st., Ljubljana, Nacionalna in univerzitetna knjižnica, sign. Ms 164. Varijante na osnovu fotokopija koje se čuvaju u Staroslavenskom institutu u Zagrebu.
- Mak. *Makedonsko evanđelje* (tetra), crkvenoslavenski makedonskog porijekla, kraj 14. stoljeća. Izd.: Kostovska, V. (2003): *Makedonsko četveroevanđelje*, Institut za makedonski jezik "Krstе Misirkov", Skopje.
- Mar. *Codex Marianus*. Izd.: Jagić V. (ed.) (1883): *Quattuor evangeliorum, Versionis palaeoslovenicae, Codex Marianus glagoliticus, Characteribus cyrillicis transcriptum*, Apud Weidmannos, Berolini.
- Mir. *Miroslavljevo evanđelje* (puni aprakos), humska redakcija, 1161–1170, Narodna biblioteka Srbije, Beograd, br. 1536. Izd.: Rodić, N., Jovanović, G. (1986): *Miroslavljevo jevanđelje – kritičko izdanje*, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda SANU, I odeljenje, knj. XXXIII, Institut za srpskohrvatski jezik SANU, Beograd.
- Mlet. Četveroevanđelje iz *Mletačkog zbornika*, crkvenoslavenski bosanskog porijekla, 14. stoljeće, Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia. Faksimilno izd.: Pelusi, S. (1991): *Novum Testamentum Bosniacum Marcianum*, Studio Editoriale Programma, Padova.
- Mp. *Mokropoljsko evanđelje* (puni aprakos), srpski crkvenoslavenski, sredina 13. stoljeća. Leksičke varijante prema Miroslavljevom evanđelju u: Rodić, Jovanović 1986.



- Mstisl. *Mstislavovo evanđelje* (aprakos), ruski crkvenoslavenski, 1117. godina (12. stoljeće). Leksičke varijante za Evanđelje po Marku prema: Voskresenskij (Б) 1894. Izd.: Žukovskaja, L. P., Vladimirova, L. A., Pankratova, N. P. (1983): *Aprakos Mstislava Velikogo*, Institut ruskogo jazyka im. V. V. Vinogradova, Gosudarstvennyj istoričeskij muzej, Moskva.
- Nik. *Nikoljsko evanđelje* (tetra), crkvenoslavenski bosanskog porijekla, 14–15. stoljeće, Biblioteka Sir Chester Beatty, Dublin, W147. Izd.: Daničić, Đ. (1864): *Nikoljsko jevanđelje*, Državna štamparija, Biograd.
- Nov. *Misal kneza Novaka*, hrvatski crkvenoslavenski, 1368. god., Austrijska nacionalna biblioteka, varijante prema Grabar – Nazor – Pantelić (1973), kao i fotokopija rukopisa koje se čuvaju u Staroslavenskom institutu u Zagrabu.
- New. *Newyorški misal*, hrvatski crkvenoslavenski, sredina 15. st., New York, The Pierpont Morgan Library, sign M. 931. Varijante na osnovu fotokopija koje se čuvaju u Staroslavenskom institutu u Zagrebu.
- Oxf.₁ *1. Oxfordski misal*, hrvatski crkvenoslavenski, 15. st., Oxford, Bodleian Library, sign. Ms. Canon. Lit. 373. Varijante na osnovu fotokopija koje se čuvaju u Staroslavenskom institutu u Zagrebu.
- Oxf.₂ *2. Oxfordski misal*, hrvatski crkvenoslavenski, 15. st., Oxford, Bodleian Library, sign. Ms. Canon. Lit. 349. Varijante na osnovu fotokopija koje se čuvaju u Staroslavenskom institutu u Zagrebu.
- P. *Prvotisak misala*, hrvatski crkvenoslavenski, tiskan 1483. godine. Varijante na osnovu fotokopija koje se čuvaju u Staroslavenskom institutu u Zagrebu.
- Pripk. *Pripkovićevo evanđelje* (tetra), crkvenoslavenski bosanskog porijekla, 14–15. stoljeće. Izd.: Ramić-Kunić (2017).

- Rh. *Raškohilandarsko evanđelje* (tetra), srpski crkvenoslavenski, kraj druge četvrtine 13. stoljeća, manastir Hilandar, Hil. br. 22. Leksičke varijante prema Miroslavljevom evanđelju u: Rodić, Jovanović 1986.
- Roč. *Ročki misal*, hrvatski crkvenoslavenski, 1420. god., Austrijska nacionalna biblioteka, Beč, sign. Cod. Slav. 4. varijante prema Grabar – Nazor – Pantelić (1973), kao i fotokopije rukopisa koje se čuvaju u Staroslavenskom institutu u Zagrebu.
- Savv. *Savvina knjiga*. Izd.: Šcepkin, V. N. (1903): “Savvina knjiga”, u: *Pamjatniki staroslavjanskogo jazyka*, Tom I, vyp. 2, Otdělenija russkago jazyka v slovesnosti Imperatorskoj Akademii nauk’, Sanktpeterburg’; Knjazevskaia, O. A., Korobenko, L. A., Dogramadžieva, E. P. (podg.) (1999): *Savvina knjiga: drevneslavjanskaja rukopis’ XI, XI – XII i konca XIII veka*, č. 1, Indrik, Moskva. Digitalna verzija na: <http://unikdoc.rusarchives.ru/GRSearch/Search/Details/7154f8df-cfba-4530-81e7-6b0ba4c4bb86?AspxAutoDetectCookieSupport=1>.
- Senj. *Senjski misal*, hrvatski crkvenoslavenski, 1494., tiskan u Senju. Varijante na osnovu fotokopija koje se čuvaju u Staroslavenskom institutu u Zagrebu.
- Sof. *Sofijsko evanđelje*, crkvenoslavenski bosanskog porijekla, 14–15. stoljeće, Nacionalna biblioteka “Kiril i Metodij”, Sofija, br. 23 i br. 468. Varijante prema: Ramić-Kunić, E. (2017). Digitalne snimke dostupne na: <http://europeana.eu>.
- Tr. *sobr. Tret’jakovskoj galerei* (puni aprakos), istočno-slavenski, 12–13 stoljeće, Leksičke varijante prema *Marijanskom evanđelju* u kritičkom aparatu: Alekseev 2005; 1998.
- Vat.₄ *Vatikanski Borg. illirico 4*, početak 14. st., misal, hrvatski crkvenoslavenski, Biblioteca Apostolica Vaticana,



- varijante prema Grabar – Nazor – Pantelić (1973), kao i fotokopije rukopisa koje se čuvaju u Staroslavenskom institutu u Zagrebu.
- Vat.₈ 8. *vatikanski misal*, hrvatski crkvenoslavenski, 1435. god., Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. Borg. illir. 8. Varijante na osnovu fotokopija koje se čuvaju u Staroslavenskom institutu u Zagrebu.
- Vb.₁ 1. *vrbnički misal*, hrvatski crkvenoslavenski, 1456., Vrbnik, Župni ured. Varijante na osnovu fotokopija koje se čuvaju u Staroslavenskom institutu u Zagrebu.
- Vb.₂ 2. *vrbnički misal*, hrvatski crkvenoslavenski, 1462–1463., Vrbnik, Župni ured. Varijante na osnovu fotokopija koje se čuvaju u Staroslavenskom institutu u Zagrebu.
- Vrut. *Vrutočko evanđelje* (tetra), crkvenoslavenski bosanskog porijekla, kraj 14. stoljeća, Univerzitetska biblioteka “Kliment Ohridski”, Skoplje. Izd.: Nakaš, L. (2015): *Vrutočko bosansko četveroevanđelje*, Forum Bosnae, Sarajevo.
- Vuk. *Vukanovo evanđelje* (puni aprakos), zet., kraj 12. stoljeća. Faksimilno izd.: Vrana, J. (1967): *Vukanovo evanđelje*, Srpska akademija nauka, Beograd.
- Zogr. *Codex Zographensis*. Izd.: Jagić, V. (1879): *Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus; characteribus cyrillicis transcriptum, notis criticis prolegomenis appendicibus auctum*, Berolini. Digitalni snimci dostupni su na linku <http://nlr.ru/manuscripts/fondy/elektronnyj-katalog#1?ab=D2D92E28-51F6-4085-B3D7-B2AAB8DA9BDD>

Rječnici

Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije (RCJHR) (2000): I. svezak, А–врѣдѣ, gl. urednici B. Grabar, Z. Hauptová, F. V. Mareš, Staroslavenski institut, Zagreb.

Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije (2015): II. svezak, врѣдѣнь–zapovѣdnica, gl. urednice Z. Hauptová, Z. Ribarova, Staroslavenski institut, Zagreb.

Građa za Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije, Staroslavenski institut, Zagreb.

Literatura

Alekseev, A. A. (1985): “Proekt tekstologičesko issledovanija kirillo-mefodievskogo perevoda Evangelija”, *Sovetskoe slavjanovedenie* 1, 82–94, dostupno na: <https://ksana-k.ru/?p=456>.

Alekseev, A. A. (1998): *Evangeile ot Ioanna v slavjanskoj tradicii*, Rossijskoe biblejskoe občestvo, Sankt-Peterburg, dostupno na: <https://ksana-k.ru/?p=1836>.

Badurina Stipčević, V. (2001): “Tekstološke odrednice hrvatskoglagoljske Muke Kristove. Muka kao nepresušno nadahnuće kulture”, Zbornik radova, Udruga Pasijska baština, Zagreb, 41–51.

Cejtlin, R. M., Večerki, R., Blagova, E. (pr.) (1994): *Staroslavjanskij slovar' (po rukopisjam X–XI vekov)*, Russkij jazyk, Slavjanskij institut Akademii nauk Češkoj Respubliki – Institut slavjanovedenija i balkanistiki Rosijskoj Akademii nauk, Moskva, dostupno na: <https://ksana-k.ru/?p=803>.

Crvenkovska, E. (2016): “Klimentova Ohridska škola i crkvenoslavenski jezik makedonske redakcije”, *Slovo, časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, Zagreb, 109–137.

Daničić, Gj. (1871): “Hvalov rukopis”, *Starine* 3, Zagreb, 1–146.

Damjanović, S. (2012): *Slovo iskona, Staroslavenska / Starohrvatska čitanka*, Matica hrvatska, 3. izdanje, Zagreb.



- Despodova, V., Bicevska, K., Pandev, D., Mitrevski, Lj. (1995) *Karpinsko evanġelie*, Makedonski srednovekovni rakopisi, 4, Prilep – Skopje.
- Gošić, N. (1985): “Da li je Grigorovič-Giljferdingovo evanġelje aprakos”, u: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane: referati i saopštenja* 14/1, Međunarodni slavistički centar, Beograd.
- Grickat, I. (1961–62): “Divoševo jevanġelje. Filološka analiza”, *Južnoslovenski filolog*, knj. XXV, Sanu, Beograd, 227–295.
- Hamm, J. (1960): “Apokalipsa bosanskih krstjana”, *Slovo* 9–10, Zagreb, 43–104.
- Hercigonja, E. (1975): *Srednjovjekovna književnost*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- Horálek, K. (1954): *Evangeliáře a Čtveroevangelia. Příspěvky k textové kritice a k dějinám staroslověnského překladu evangelia*, SPN, Praha.
- Kardaš, M. (2018): *Jezik i grafija Kopitarova četveroevanġelja u kontekstu bosanske crkvenoslavenske pismenosti*, Doktorska disertacija u rukopisu dostupna na linku http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/10787/1/Kardas_Mehmed.pdf.
- Kardaš, M. (2018a): *Bosansko četveroevanġelje Sofijski odlomci*, Međunarodni Forum Bosna, Sarajevo.
- Kuna, H. (1965): “Redakcije staroslavenskog kao literarni jezik Srba i Hrvata”, *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu*, N° 15–16, Zagreb, 183–199.
- Kuna, H. (1978): “Bosanska srednjovjekovna književnost i njen jezik prema srpskoslavenskoj i hrvatskoj glagoljskoj književnosti”, u: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, br. 8, Međunarodni slavistički centar, Beograd – Priština – Tršić, 73–82.
- Kuna, H., Gošić, N., Grabar, B., Jerković, V., Nazor, A. (1986): *Hvalov zbornik (faksimil, transkript i komentar)*, Svjetlost – Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

- Kuna, H. (1977): “Neke grafijske osobine bosanskih srednjovjekovnih kodeksa prema staroslavenskoj glagoljskoj grafijskoj tradiciji”, *Nahtigalov zbornik*, Ljubljana, str. 153–166.
- Kuna, H. (1986): “O jeziku i pismu Hvalovog zbornika”, u: *Zbornik Hvala krstjanina*, Svjetlost, Sarajevo.
- Kuna, H. (2008): *Srednjovjekovna bosanska književnost*, Forum Bosnae, Sarajevo.
- L’vov, A. S. (1958): Osobnosti v leksikata na Ostromirovoto Evangelie, *B’lgarski ezik*, kn. 3.
- L’vov, A. S. (1966): *Očerki po leksike pamjatnikov staroslavjanskoj pis’mennosti*, Nauka, Moskva, dostuno na: <https://ksana-k.ru/?p=165>.
- Marti, R. (1994): Problemi na značienieto na slavjanskata leksika ot kirilo-metodievsko vreme, *Palaeobulgarica / Starob’lgaristika* 4, 23–39.
- Mihaljević, M. (1997): “Jezička slojevitost Brevijara Vida Omišljana iz 1396. godine”, *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu*, Zagreb, 119–138.
- Mihaljević, M., Šimić, M. (2013): “Preslavizmi u hrvatskoglagoljskimtekstovima”, u: Turk, M. (ur.) *A tko to ide?, Hrvatski prilozi XV. međunarodnom slavističkom kongresu*, Hrvatska sveučilišna naklada – Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 11–23.
- Nakaš, L. (prir.) (2014): *Vrutočko bosansko četveroevanđelje*, transliteracija Mehmed Kardaš, prijevod pogovora Desmond Maurer, Međunarodni Forum Bosnae, Sarajevo.
- Nakaš, L. (2018): *Divoševo evanđelje: studija i kritičko izdanje teksta*, Institut za jezik, Sarajevo.
- Nedeljković, O. (1969): “Vukanovo jevanđelje i problem punog aprakosa”, *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu*, Zagreb, 41–90.
- Nedeljković, O. (1970): “Staroslavenska sinonimika i problem staroslavenskih jezičnih redakcija”, u: *Razdio lingvističko-filološki*, svezak 5, Zadar, 41–54.



- Pantelić, M. (1967): “Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema Misalu kneza Novaka iz 1368.”, u: *Radovi Staroslavensko instituta* 6, Zagreb, 5–108.
- Petrović, I. (1988): “Prvi susreti Hrvata s ćirilometodskim izvorištem svoje srednjovjekovne kulture”, *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu*, Zagreb, 5–54.
- Raos, J. (1987): “Grigorovič-Giljferdingovi odlomci”, *Književni jezik* 16/3–4, Sarajevo, 215–223.
- Ramić-Kunić (2016): “Leksičke razlike između Čajničkog i Vrutočkog evanđelja u Evanđelju po Mateju”, *Književni jezik* 27, Sarajevo, 7–31.
- Ramić-Kunić, E. (2017): *Čajničko četveroevanđelje: bosanski rukopis s početka 15. stoljeća*, Institut za jezik, Sarajevo.
- Ramić-Kunić, E. (2017a): “Leksičke osobine Evanđelja iz Dovolje”, *Književni jezik* 28, Sarajevo, 29–59.
- Ramić-Kunić, E. (2017b): “Ohridizmi u bosanskim srednjovjekovnim evanđeljima”, *Kirilometodievistika* 11, 53–54.
- Ramić-Kunić (2018): “Mjesto Mletačkog evanđelja među drugim rukopisima bosanske srednjovjekovne pismenosti”, u: *Zbornik radova sa Međunarodnog naučno-stručnog skupa “Obrazovanje, jezik, kultura: tendencije i izazovi”*, Filozofski fakultet, Zenica, 356–368, dostupno na: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=681106>.
- Reinhart, J. (1990): “Najstarije svjedočanstvo za utjecaj Vulgate na hrvatskoglagoljsku Bibliju”, *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu* 39–40, Zagreb, 45–52.
- Ribarova, Z. (2005): *Jazikot na makedonskite crkovnoslovenski tekstovi*, Makedonska akademija na naukite i umetnostite, Skopje.
- Ribarova, Z. (2009): *Paleoslovenistički studii*, Posebni izdanija, kn. 63, Institut za makedonski jazik Krste Misirkov, Skopje.
- Rodić, N., Jovanović, G. (1986): *Miroslavljevo jevanđelje – kritičko izdanje*, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda SANU, I odeljenje, knj. XXXIII, Institut za srpskohrvatski jezik SANU, Beograd.

- Pelusi, S. (1991): *Novum Testamentum Bosniacum Marcianum*, Studio Editoriale Programma, Padova.
- Slavova, T. (1989): *Preskavska redakcija na Kirilo-Methodievija starob'lgarski evangelski prevod*, Kirilo-Methodievski studii, kn. VI, Kiriloo-Methodievskijat naučen cent'r k'm BAN, Sofija, 15–129, dostupno na: <https://ksana-k.ru/?p=163>.
- Šimić, M. (2000): “Jezik Muke po Mateju u hrvatskoglagoljskim misalima”, *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu* 50, Zagreb, 5–117.
- Šimić, M. (2004): “Moravizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima”, u: *Glagoljica i hrvatski glagolizam*, Staroslavenski institut – Krčka biskupija, Zagreb – Krk, 577–586.
- Šimić, M. (2008): “Leksik psaltira Akademijina brevijara (III c 12)”, *Slovo* 56–57, Zagreb, 531–544.
- Šimić, M. (2010): “Ohridizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima”, u: Velev, I., Girevski, A., Makarijoska, L., Piterkoski, I., Mokrova, K. (ur.), *Zbornik Svetite Naum Ohridski i slovenskata duhovna kulturna i pismena tradicija*, Universitet Sv. Kiril i Metodij, Ohrid, Skopje, 251–274.
- Tandarić, J. (1978): “Neke osobitosti hrvatskoglagoljaškoga prijevoda Evanđelja”, *Istra* 16/1–2, Pula, 16–20.
- Tandarić, J. (1980): “Hrvatskoglagoljski ritual”, *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu* 30, Zagreb, 17–87.
- Tandarić, J. (1983): “Hrvatskoglagoljski Apostol između Istoka i Zapada”, *Croatica* 19, Zagreb, 155–166.
- Vrana, J. (1967): *Vukanovo evanđelje (fototipsko izdanje teksta s uvodnom raspravom)*, Posebna izdanja, knjiga CDIV, Odjeljenje literature i jezika, knjiga 18, SANU, Beograd.
- Vrana, J. (1984): “Leksičke varijante staroslavenskog prijevoda evanđelja i njihov odnos prema grčkom originalu”, *Južnoslovenski filolog* XL, Beograd, 93–118.



THE LEXICAL FUND OF MATTHEW'S GOSPEL IN CROATIAN GLAGOLITIC MISSALS AND BOSNIAN GOSPELS

Abstract: The relation of Croatian glagolitic manuscripts to the bosnian group's manuscripts, when it comes to lexic and textology, hasn't been sufficiently examined in the previous research. This paper has presented a comparison of the Gospel of Matthew in the Bosnian and Croatian glagolitic medieval church texts.

The comparison was made on the basis of sixteen Croatian glagolitic manuscripts and printed missals (Vat.₄, Nov., Ber., Hrv., Roč., Lab.₁, New., Vat.₈, Vb.₁, Vb.₂, Oxf.₁, Oxf.₂, Koph., Lab.₂, P i Senj.) with eleven gospels from the bosnian group of manuscripts (Div., Nik., Dan., Hval., Kop., Vrut., Sof., Pripk., Čajn., Mlet., Dovolj.).

Key words: the Bosnian Gospels, Croatian glagolitic manuscripts, the Gospel of Matthew.

Izjava autora o nepostojanju sukoba interesa i poštivanju općih etičkih kodeksa:

Autor potvrđuje da ne postoji nikakav stvarni ili mogući sukob interesa vezan za ovaj tekst te da je tekst napisan u skladu s etičkim kodeksima prema preporukama COPE (Comitee of Publishing Ethics).